

דבר המערכת

של התנועה בבחירות ביולי 2005 עשויה לקרב אותם להגשים מטרה זו שתשליך בוודאי על מידת חופש הפעולה של אבו מאזן בעת משא ומתן עם ישראל.

דניאל סובלמן עוסק בעתידו של חזבאללה על רקע הנסיבות החדשות – רצח ראש הממשלה רפיק אל חריירי ויציאת הכוחות הסוריים מלבנון ובוחן את האפשרות לשילובו של הארגון בצבא לבנון. המחבר טוען כי העמדה, לפיה חזבאללה מפצה את לבנון במשהו על נחיתותה המוחלטת מול ישראל – היא בסיס לתפישה המקובלת כיום – גם בין מי שהתנגדו לנוכחות הסורית בלבנון – כי יש לשמר את כוחו ועצמאותו של חזבאללה. יחד עם זאת מדגיש המחבר כי קירובו של הארגון אל הממסד בלבנון יטיל עליו מגבלות וימנע ממנו יד חופשית לפעול כפי שהיה רוצה.

שאל אריאלי טוען כי התנאים שנוצרו בעקבות התהליך המדיני באזור יאפשרו – על בסיס הסטאטוס קוו במקומות הקדושים – לכוון פתרון מדיני בירושלים בין הפלסטינים למדינת ישראל. לצורך כך מציע המחבר להגדיר את גבולות העיר בשני שלבים ומפרט כל אחד מהם: בשלב הראשון מוצע מודל זמני לניהול ירושלים המאוחדת עד למימושו של הסדר הקבע. בשלב השני הוא מציע פיתרון טריטוריאלי המתבסס על התאמת המעמד המדיני למעמד הדתי המתקיים במקומות הקדושים. הצעותיו של אריאלי נתמכות במפות מפורטות המצורפות למאמר.

קריאה מהנה.

גיליון זה של **העדכן האסטרטגי** מציג שלושה מאמרים המנסים לחזות את פני העתיד: "היום שאחרי" **תכנית ההינתקות**; ההתפתחויות האפשריות על רקע **הדיאלוג הלאומי** בין הפתח לחמאס; **מעמדו העתידי של חזבאללה** לאחר נסיגת הכוחות הסוריים מלבנון. המאמר הרביעי עוסק בסוגיה פחות בוערת אך לא פחות "עתידיה" וחשובה – הצעת פתרון **להסדר קבע בירושלים**.

שלמה ברום בוחן את ההתפתחויות האפשריות ומשמעויותיהן לאחר שתושלם תכנית ההינתקות. ברום מציג תחילה את הצפוי בצד הישראלי תוך הדגשת חילוקי הדעות שיתגלעו בין הליכוד למפלגת העבודה, באשר להמשכו ואופיו של התהליך המדיני. הוא מתאר את הציפיות בצד הפלסטיני הן לשיפור כלכלי הן להתקדמות מדינית. ברום חושש כי על פי התסריט המסתמן, יתפתח משבר בין ישראל והרשות, שעלול לגרום לפרץ אלימות של הפלסטינים וממליץ לישראל למצות את הסיכוי להגיע להבנה עם הפלסטינים על תהליך מדיני שימנע את המשבר הצפוי.

דני רובינשטיין בוחן את משמעותן של השיחות בין תנועת הפתח לחמאס, במסגרת מה שמכונה הדיאלוג הלאומי. רובינשטיין מצביע על נקודת המפנה בגישתם של אנשי החמאס במהלך השיחות וטוען, כי תחושת הניצחון והכוח של החמאס מסייעת לראשי התנועה, הן בשטחים הן בחו"ל, לאמץ עמדות גמישות יותר מאלו שהפגינו בעבר, במחשבה כי נוצרה כעת ההזדמנות להשיג את מטרותם – שותפות ואולי אפילו שליטה – בתנועה הלאומית הפלסטינית. הצלחתה

עדכן אסטרטגי

כרך 8, גיליון 1 מאי 2005

הרבעון **עדכן אסטרטגי** מיועד להעשיר ולהפרות את הדיון הציבורי בנושאים העומדים, או אמורים לעמוד, על סדר היום הביטחוני של ישראל והמזרח-התיכון.

המאמרים המופיעים בעדכן נכתבים על-ידי חוקרי המרכז ואורחיו. המאמרים מאופיינים בהיותם מכווני מדיניות. הדעות המובעות בהם הן של המחבר לבדו.

עורך ראשי:
צבי שטאובר

מנהל המערכת:
משה גרונדמן

עיצוב גרפי:
מיכל סמו

עדכן אסטרטגי

יוצא לאור על-ידי

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים,

אוניברסיטת תל אביב,

רמת אביב, תל אביב 69978

טל' 03-6409926

פקס' 03-6422404

E-mail: jcss2@post.tau.ac.il

עדכן אסטרטגי מתפרסם בעברית

ובאנגלית ותוכנו המלא מוצג

באתר האינטרנט של המרכז.

© כל הזכויות שמורות ISSN 0793-8950

<http://www.tau.ac.il/jcss/>

תוכנית ההינתקות: היום שאחרי

שלמה ברום

תוכנית ההינתקות נמצאת במרכז השיח הציבורי בישראל וכל תשומת הלב מופנית לשאלות הקשורות ליישומה, כגון: האם יצליח ראש הממשלה להתגבר על הבעיות הפוליטיות הפנימיות ולמנוע את סיכול התוכנית? עד כמה תהיה התנגדות אלימה של מתנחלים ותומכיהם במהלך הפינוי? האם יהיו בצה"ל ביטויי סרבנות משמעותיים? האם ביצוע ההינתקות יתנהל תחת אש פלסטינית? כל אלה שאלות חשובות, אולם הן מתגמדות לעומת השאלה המרכזית: מה יהיה מצבה של ישראל ביום שאחרי ההינתקות, האם היא תעלה על מסלול המקרב אותה לפיוס עם הפלסטינים ולפתרון הסכסוך או לפחות לשיכוך העימות עמם וניהולו?

התרחיש

לצורך ניתוח הסוגיה הזאת נניח שיישום תוכנית ההינתקות היה סיפור הצלחה. הפסקת האש נשמרה בדרך כלל בפרק הזמן שעד תחילת יישום התוכנית, ובמהלך יישומה הייתה רמת האלימות הפלסטינית-ישראלית נמוכה ורמת שיתוף הפעולה בין שני הצדדים הייתה גבוהה. כמו כן ההינתקות לא הייתה אירוע טראומטי מאוד לישראל. התסריט הזה נבחר משום שהוא מחדד את השאלות הנוגעות ליום שאחרי. בתסריט של כישלון ההינתקות, שלפיו היא מתנהלת תחת אש פלסטינית ומביאה רק להחרפת העימות האלים, אפשר לומר ברמת גבוהה של ודאות שיש רק תוצאה אחת אפשרית: הציבור הישראלי יסיק שאין תוחלת לניסיונות לשכך את העימות עם הפלסטינים, ולכן אל

הלאומיות הבסיסיות שלהם להקמת מדינה על בסיס גבולות 1967.

הניסיון של התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני שהחל עם פרסום הצהרת העקרונות בספטמבר 1993 מצביע על כך שכגודל הציפיות כן עומק הנפילה כאשר הציפיות אינן מתגשמות. התוצאה בדרך כלל אינה חזרה למצב שהיה לפני שהתפתחו הציפיות, אלא מצב חמור יותר. הדוגמה הטובה ביותר לתופעה זו הייתה ההתפתחות בעקבות התמוטטות תהליך אוסלו, שבאה לידי ביטוי בכישלון פסגת קמפ דייוויד בשנת 2000. לולא התפתחו צפיות כה גבוהות ספק אם המשבר שהתפתח בעקבות הכישלון היה כה חריף. לפיכך עולה השאלה, האם לא צפוי משבר דומה ביחסי ישראל והפלסטינים בשנה שלאחר ההינתקות.

לישראל לנקוט כל צעד נוסף לקראתם ואין מנוס מהמשך העימות האלים.

לעומת זאת, התרחיש של ההינתקות כסיפור הצלחה ייצור רמה גבוהה של ציפיות בשני הצדדים. הרמה הגבוהה הזאת של הציפיות כבר באה לידי ביטוי בסקרי דעת קהל שנערכו אצל שני הצדדים מאז שירד יאסר ערפאת מהבמה. הציבור הישראלי יצפה לכך שה"וויתור" על רצועת עזה ישא פרי, שהפסקת האינתיפאדה האלימה תהיה תופעה של קבע, שהתהליך המדיני יתחדש ויקדם את ישראל ליישוב הסכסוך עם הפלסטינים. הציבור הפלסטיני יצפה לשיפור ניכר בחיי היומיום שלו, שיתבטא בעיקר בהסרת הגבלות על התנועה החופשית שלהם, הפסקת האלימות, השבת החוק והסדר ושיפור מצבם הכלכלי, ולסיכוי מחודש להגשמת השאיפות

ההתפתחויות הצפויות בצד הישראלי

עם סיומה של פעולת ההינתקות עצמה תעמוד לפני הממשלה השאלה איך ממשיכים הלאה. נוכח הרכבה, צפוי שיישמעו בה כמה עמדות מנוגדות למדי. בקצה אחד יעמדו מי שהתנגדו להינתקות מלכתחילה ומי שהיו בחזקת אנוסים שהתנגדו להינתקות בלבם אבל נאלצו לתמוך עקב הנסיבות הפוליטיות שנוצרו סביב ההינתקות. אלה ישאפו להסתפק בהינתקות עצמה ויטענו שישאר עברה אירוע טראומטי ונתנה את חלקה ועתה עליה לשאוף להישאר במצב החדש שנוצר, גם אם הוא בבסיסו מצב ביניים, לתקופה ארוכה מאוד, שבמהלכה ייבחנו הפלסטינים ותחזוקנה ההתנחלויות בשטח שנשאר בידי ישראל. אם תישמר יציבות במהלך תקופת הביניים הארוכה הזאת אזי אפשר יהיה לשקול בעתיד התקדמות נוספת מול הפלסטינים.

בקצה האחר יעמדו חלק ניכר ממנהיגי השותפה הקואליציונית של שרון, מפלגת העבודה. אלה ידרשו לחדש תהליך מדיני מלא מול הפלסטינים על בסיס "מפת הדרכים" ומשא ומתן עם הפלסטינים. מקצתם אף עשויים לתמוך בדילוג על שלב ב של מפת הדרכים, שבמסגרתו אמורה לקום מדינה פלסטינית בגבולות זמניים. הם יטענו שזו שלביות מיותרת שרק תסייע למי שרוצים לסכל את התהליך המדיני לעשות זאת.

באמצע יתייצבו מי שחושבים שתוכנית ההינתקות הנוכחית אינה מספקת משום שהיא מטפלת רק בבעיה של רצועת עזה. ישראל צריכה, להבנתם, לחתור להינתקות מלאה יותר גם ביהודה ושומרון (הגדה המערבית), שמשמעותה פינוי התנחלויות נוספות והתייצבות על קו שישפר את מצבה הדמוגרפי.

אפי של ישראל, יהיה קו הגנה נוח וישמור על מרבית ההתנחלויות. ייתכנו מחלוקות בתוך הקבוצה הזאת בין מי שיעדיפו לעשות זאת באופן חד-צדדי, כמו אהוד אולמרט בליכוד וחיים רמון במפלגת העבודה, ומי שירצו להשתמש במפת הדרכים כמכשיר שיאפשר להם להגיע לקו הזה דרך שלב ב של המדינה הפלסטינית בגבולותיה הזמניים.

סביר להניח שיקשה על המשלה בהרכבה הנוכחי להגיע להסכמה על מתווה ההמשך ולכן התפרקות הקואליציה והליכה לבחירות חדשות אחרי ההינתקות היא תרחיש סביר

קשה להעריך היום מה עמדתו של שרון עצמו. ברור שהוא אינו נמצא בקוטב הדוגל במשא ומתן על הסדר הקבע ולכן סביר שהוא נמצא בין השואפים להקפאה מלאה לאחר ההינתקות לבין המוכנים להינתקות נוספת. שרון כבר מכין את הרקע למניעת תזוזה נוספת לאחר ההינתקות בהדגישו כבר עתה שהתקדמות ביישום מפת הדרכים אינה אוטומטית אלא תלויה ביישום מלא של התחייבויות הפלסטינים בשלב א של מפת הדרכים, שלפי הפרשנות הישראלית משמעו "פירוק מלא של תשתיות הטרור". הצד הישראלי יוכל תמיד לטעון שהפלסטינים לא עמדו בהתחייבות הזאת. בכל מקרה, סביר להניח שיקשה על הממשלה בהרכבה הנוכחי להגיע להסכמה על מתווה ההמשך ולכן התפרקות הקואליציה והליכה לבחירות חדשות אחרי ההינתקות היא תרחיש סביר.

ההתפתחויות הצפויות בצד הפלסטיני

מהתבטאויות של ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס (אבו מאזן) מאז שנבחר לתפקיד, עולה שהוא מתנגד להמשך השלכיות בתהליך הישראלי-פלסטיני. לתפיסתו, צריך לוותר על האופציה של הקמת מדינה פלסטינית בגבולות זמניים לפי מפת הדרכים (ואכן בנוסח המסמך, הקמת מדינה פלסטינית כזאת מוצגת כאפשרות) ולהתחיל מיד במשא ומתן על הסכם הקבע. בהקשר זה יצוין, שאבו מאזן הוא בעצם נציגה המובהק של הקבוצה שהרכיבה את הצוות הפלסטיני של יוזמת ז'נבה, אם כי לא השתתף בעצמו ביוזמה, ויש להניח שהוא חושב שאפשר להגיע להסכם עם ישראל בקווים הכלליים שהתוותה יוזמה זו. עשויות להיות נסיבות שבהן יהיה אבו מאזן מוכן לשקול אימוץ שלב ביניים של מדינה פלסטינית בגבולות זמניים, אך הדבר יותנה בלוח זמנים מוגדר וקצר שלפיו יתקיים המעבר לשלב ג של הסכם הקבע. אם יהיו הבנות מוקדמות בין שני הצדדים על עקרונות הסכם הקבע יהיה קל יותר לאבו מאזן להסכים לשלב הביניים.

ביולי 2005 אמורות להתקיים ברשות הפלסטינית בחירות למועצה המחוקקת. לראשונה ישתתף החמאס בבחירות אלה למרות עמדתו העקרונית הקודמת ולפיה אין הארגון מוכן להשתתף בבחירות למוסדות שהוקמו במסגרת תהליך אוסלו, שהוא התנגד לו נחרצות. תוצאות הבחירות האלה ישפיעו רבות על המשך התהליך מול ישראל. השתתפות החמאס בבחירות מקרבת אותו לאימוץ הפתרון של שתי מדינות לשני העמים על בסיס משא ומתן בין שני הצדדים. ואולם אם יהיו לחמאס הישגים ניכרים בבחירות

הוא יוכל לצמצם את כושר התמרון של אבו מאזן ולהכתיב לו עמדות נוקשות בכל משא ומתן עם ישראל.

ארגון החמאס מבין שלאחר מות ערפאת רוב הציבור הפלסטיני תומך בדרכו המדינית של אבו מאזן ורוצה בהפסקת האלימות. מסבה זו הסכים החמאס לקיים הפסקת אש – תהדיה – הדוחפת אותו להשתלבות בזירה הפוליטית הפלסטינית.

קשה להעריך מה תהיינה תוצאות הבחירות. החמאס החליט להשתתף בהן משום שהוא מאמין שיהיו לו הישגים לנוכח הצלחתו בבחירות המקומיות ברצועת עזה ובגדה המערבית. השאלה היא, האם אפשר להסיק מהצלחת החמאס בבחירות המקומיות על סיכויי בבחירות למועצה המחוקקת. ההצבעה של הציבור הפלסטיני בבחירות המקומיות הייתה בעיקרה הצבעת מחאה כלפי מועמדי הזרם המרכזי, הפתח, שנחשבו מושחתים, לעומת מועמדי החמאס שנהנו מדימוי של נקיי כפיים. לכן הרוב שהצביע בבחירות לראש הרשות הפלסטינית בעד אבו מאזן ודרכו הפוליטית הצביע נגד מועמדי מפלגתו, הפתח, בבחירות המקומיות. אם דפוסי הצבעת מחאה זו יגלשו לבחירות למועצה המחוקקת אזי צפויה להיווצר גם בבחירות אלו בעיה דומה. הרפורמיסטים שבין אנשי הפתח מודאגים מאוד מהתפתחות אפשרית כזאת ולכן מבקשים בפתח לבצע כבר לפני הבחירות צעדי רפורמה בעלי נראות גבוהה, שבמסגרתם ידחקו את רגליהם של אנשי הדור הישן וה"טוניסאים" שבאו עם ערפאת לאחר תחילת תהליך אוס-לו, הסובלים מדימוי של שחיתות, ודי בצדק. לא ברור אם אבו מאזן יהיה מוכן לנקוט את הצעדים האלה. הדבר גורם לתסכול עמוק אצל הרפורמיסטים של הפתח.

גם אם אפשר להניח שכוונותיו של אבו מאזן טובות במובן זה שהוא רוצה באמת לפתור את הסכסוך עם ישראל בדרכי שלום וללא אלימות, יש ספק רב ביכולתו לממש את כוונותיו. בתקופת האנתיפאדה עברה הרשות הפלסטינית תהליך התפוררות שפגע בעיקר ביעילותם של מנגנוני הביטחון שלה. במקביל עבר הזרם הפוליטי המרכזי הפלסטיני, בעל האופי החילוני-לאומי, המבוסס על הפתח, תהליך דומה של התפוררות ואובדן כוח. יכולתו של אבו מאזן לממש את מדיניותו תלויה במידה רבה ביכולתו להכניס חיים חדשים לזרם הפוליטי המרכזי ולבנות מחדש את הרשות הפלסטינית ובעיקר את מנגנוני הביטחון שלה. בינתיים מתכונת הפעולה של אבו מאזן מאיטה מאוד את קצב יישום הרפורמות ההכרחיות בפתח וברשות הפלסטינית. הוא נרתע מעימותים ומעדיף להתקדם בדרך של הידברות ויצירת

הפסקת האש הנוכחית מבוססת רק על הרצון הטוב של הארגונים האסלאמיים, בהיעדר יכולת של הרשות הפלסטינית לאכוף אותה

קונסנסוס. זוהי דרך שיש לה אולי יתרונות רבים לטווח הארוך, אבל בלוח הזמנים הדוחק של השנה הקרובה היא עלולה להיות לו לרועץ משום שתמנע ממנו לעשות את הרפורמות הנחוצות בפתח לפני הבחירות למועצה המחוקקת, ומשום שתעכב את ביצוע הרפורמות הדרושות במנגנוני הביטחון, שעיקרן איגודם בשלושה גופים והכפפתם למרות אחת. אי-ביצוע הרפורמות בתחום

הביטחון עלול להביא לאי-יציבות ביטחונית מתמשכת. הפסקת האש הנוכחית מבוססת רק על הרצון הטוב של הארגונים האסלאמיים, בהיעדר יכולת של הרשות הפלסטינית לאכוף אותה. התקווה היא שהרשות תבנה בהדרגה את יכולותיה הביטחוניות ותגיע למצב שבו תוכל להשתית חוק וסדר ברחוב הפלסטיני. תקווה זו עלולה לא להתממש בטווח הנראה לעין אם השינויים יימשכו בקצב הנוכחי.

יש חשיבות רבה לתחושות שיתפתחו ברשות הפלסטינית. הפלסטינים מוטרדים במידה רבה בשאלות הקשורות לחיי היומיום שלהם, לחופש התנועה, למצבם הכלכלי ולגורל אלפי האסירים בכלא הישראלי. בינתיים יש תחושה של חוסר שביעות רצון הנובעת מזה ששינויים אינם קורים או שהם מתרחשים בקצב איטי מאוד. תחושה זו עלולה להחריף במהלך חודשי ביצוע ההינתקות.

הזירה הבינלאומית

השחקנים החשובים בזירה הבינלאומית, ובראשם ארצות-הברית והאיחוד האירופי, הסכימו לתמוך בתוכנית ההינתקות בתנאי שהיא תהיה שלב בתהליך ולא דבר העומד בפני עצמו. לאחר ביצוע ההינתקות הם ירצו לראות חידוש של המשא ומתן בין ישראל והפלסטינים והתקדמות לפי התוואי של מפת הדרכים. ברור שלאחר שתבוצע ההינתקות מעזה האיחוד האירופי ידבק בתביעה זו, אולם לעמדתה של אירופה תהיה רק השפעה מוגבלת על עמדות שני הצדדים שכן השחקן הראשי בזירה הבינלאומית הוא עדיין ארצות-הברית. אם כי גם לאיחוד האירופי תפקיד חשוב שכן ביכולתו להשפיע על העמדה האמריקאית ולסייע לצדדים ביצירת התנאים שיאפשרו המשך התהליך

בתקופת הכהונה הראשונה של הנשיא בוש נמנעה ארצות-הברית בדרך כלל מללחוץ על ישראל כדי שזו תנקוט צעדים מדיניים שממשלת ישראל התנגדה להם. ייתכן שבתקופת הכהונה השנייה ממשל בוש ינהג אחרת בשל כמה סיבות:

■ השפעת השינוי בצד הפלסטיני – הצורך ברפורמה במזרח התיכון שבמרכזה דמוקרטיזציה הוא נושא מרכזי על סדר יומו של הנשיא בוש. מבחינת הממשל האמריקני הבחירות החופשיות שהיו ברשות הפלסטינית אחרי מות ערפאת ובחירת אבו מאזן, מועמד מתון ופרו-מערבי, התומך ברפורמות דמוקרטיות, ממחישות את תקפות מדיניותה של ארצות-הברית ומציבות דוגמה חיובית לשאר העולם הערבי. מסיבה זו יש לממשל האמריקני אינטרס חזק לתמוך באבו מאזן ולחזק אותו.

■ הממשל החדש מגלה רצון לפעול במידת האפשר לשפר את תדמיתו השלילית בעולם הערבי. זאת לאחר שהתפתחה בממשל הבנה לנזק שתדמית זאת גורמת לסיכויים לממש את יעדיה המדיניים של ארצות-הברית בעיראק ובמזרח התיכון בכלל. עקב תדמית זו, מסרי הרפורמה והדמוקרטיזציה של ארצות-הברית מתקבלים בעולם הערבי בחוסר אמון רחב, וסיכוייהם להיקלט ולהשפיע מעטים. ברור למעצבי המדיניות בממשל שמדיניותם בנושא הישראלי-פלסטיני גורמת במידה רבה לתדמיתם השלילית בעולם הערבי.

■ הממשל החדש משקיע מאמצים ניכרים בטיפול בקרע בין אירופה לארצות-הברית שנוצר בעקבות המלחמה בעיראק. הנושא הישראלי-פלסטיני עשוי להיראות לממשל כתחום שאפשרית בו פעולה אמריקנית-אירופית משותפת. חשיבה זו עשויה לדחוף את

הממשל לנוע לכיוון המדיניות האירופית.

■ לנשיא ארצות-הברית בתקופת הכהונה השנייה והאחרונה שלו יש נטייה לאמץ פרויקטים שאפתניים ברצותו להשפיע על דימויו כפי שיתואר בדפי ההיסטוריה.

■ הממשל נרתע בתקופת הכהונה הראשונה שלו ממעורבות עמוקה יותר בסכסוך הישראלי-פלסטיני מתוך הערכה שסיכויי ההצלחה של מעורבות כזאת נמוכים ולכן היא תהיה רק מעמסה פוליטית על הממשל. הנסיבות החדשות (מות ערפאת, השינויים ברשות הפלסטינית בעקבות מותו, תוכנית ההינתקות של ראש הממשלה שרון) עשויים להביא את הממשל לידי הערכה שסיכויי ההצלחה של מעורבות אמריקנית עלו במידה ניכרת, ולכן יש היגיון פוליטי בהשקעת המשאבים הנחוצים למעורבות כזאת.

■ השיקול של הצורך להיבחר מחדש לא ישפיע על ההחלטות. אמנם עדיין קיים השיקול של חוסר הרצון לפגוע בכוחה של

לאחר ההינתקות התרחיש הסביר ביותר הוא תרחיש משברי, שבו הפלסטינים ידרשו לחדש את המשא ומתן על הסדר הקבע, הצד הישראלי ידרוש מימוש מלא של שלב א של מפת הדרכים, ואילו ארצות-הברית ואירופה ילחצו להתחיל במשא ומתן על בסיס מפת הדרכים

המפלגה הרפובליקנית, אבל עוצמתו של שיקול זה קטנה יותר מבעבר.

מנגד תפעל האהדה הבסיסית שרווחים

הנשיא בוש ואישים מרכזיים אחרים בממשל הנוכחי לממשל הישראלי, והמודעות שנוכח המצב הפוליטי בשני הצדדים – הישראלי והפלסטיני – יהיה קשה מאוד להביא להתקדמות נוספת לאחר ביצוע ההינתקות, והצלחתם של המאמצים להביא לידי התקדמות כזאת, אינה מובטחת כלל.

ממשל בוש עושה כל מאמץ לא להפריע לביצוע תוכנית ההינתקות ולכן הוא נמנע מחיכוך עם ממשלת ישראל בתקופה זו. הממשל גם משלים עם התנהגות ישראל, הממסמסת את ביצוע התחייבויותיה לממשל האמריקני בנושאי הקפאת ההתנחלויות ופינוי המאחזים. לאחר ביצוע ההינתקות יעמדו הנושאים האלה שוב על הפרק מול ממשל אמריקני שבדרך כלל אינו מגלה הבנה רבה לאי-קיום התחייבויות.

על בסיס כל השיקולים האלה התרחיש הסביר ביותר הוא, שלאחר ביצוע ההינתקות תשאף ארצות-הברית, בשיתוף פעולה עם אירופה, להניע תהליך ישראלי-פלסטיני שיתבסס ככל הנראה על מפת הדרכים, שכל הצדדים קיבלו אותה, גם אם מרכיבים מסוימים בה אינם נוחים לכל אחד מהם מסיבות שונות.

עד סיום יישום תוכנית ההינתקות ישאפו השחקנים הבינלאומיים לסייע להצלחתה באמצעות סיוע לשיקום הרשות הפלסטינית ובניית מוסדותיה לרבות הבנייה מחדש של ארגוני הביטחון שלה, ובאמצעות הזרמת סיוע פיננסי. כך הם מקווים לייצר סביבה שתסייע להמשך התהליך הישראלי-פלסטיני. הם גם יפעילו את השפעתם על ישראל לנקוט צעדים שיסייעו לשיקום הכלכלה הפלסטינית ויסייעו לממשלת אבו מאזן בייחוד בהסרת הפרעות בתנועה לבני אדם ולסחורות בתוך השטחים הפלסטיניים ומחוצה להם. ואולם

ניסיון העבר מלמד שחסמים ביורוקרטיים אצל השחקנים בזירה הבינלאומית ושיקולים ביטחוניים בצד הישראלי יגרמו לכך שהשיפור במצבה של האוכלוסייה הפלסטינית יהיה איטי, ולכן ניתוח זה מחזק את ההערכה שבתקופה שאחרי ההינתקות עדיין לא תחוש האוכלוסייה הפלסטינית שחל שינוי בסיסי במצבה ושהיא נהנית מפירות ההינתקות.

המשבר הצפוי

מניתוח עמדות השחקנים השונים ומניתוח ההתפתחויות הצפויות עולה כי לאחר ההינתקות התרחיש הסביר ביותר הוא תרחיש משברי, שבו הפלסטינים ידרשו לחדש את המשא ומתן על הסדר הקבע, הצד הישראלי ידרוש מימוש מלא של שלב א של מפת הדרכים, דהיינו חיסול תשתית הטרור, ויתלה בזה את הסכמתו לקיום משא ומתן על שלב ב של מפת הדרכים, מדינה פלסטינית בגבולות זמניים, ואילו ארצות-הברית ואירופה ילחצו על שני הצדדים להתחיל במשא ומתן על בסיס מפת הדרכים. סביר להניח שהאיחוד האירופי ייטה לראות בחיוב את שאיפת הפלסטינים לדלג על שלב ב של מפת הדרכים, ואילו ארצות-הברית עשויה לגלות הבנה לרצונה של ישראל לעבור דרך שלב ביניים נוסף.

לא ברור מה תהיה ההשפעה של התפרקות הקואליציה בישראל והליכה לבחירות מוקדמות על משבר כזה. המנהיגות הפלסטינית המכירה את המערכת הפוליטית הישראלית עשויה להבין שישראל חייבת לעבור את התהליך הזה ואין לה בִּרְרָה אלא לחכות שהתהליך הפוליטי הישראלי הפנימי יגיע למיצוי. ואולם בציבור הפלסטיני הרחב התפתחות כזאת עלולה להרחיב את התחושה המשברית ואת ההרגשה של אין

מוצא. לפיכך יש סכנה שיתפתח תהליך שבו אבו מאזן יאבד את הלגיטימיות שלו, וייתכן שעקב כך הוא יתפטר כפי שהוא לא

אם תוכנית ההינתקות תביא בעקבותיה משבר אלים נוסף, האכזבה בציבור הישראלי תגרום התנגדות לכל צעד נוסף שיתפרש כהליכה לקראת הפלסטינים, לרבות נסיגות חד-צדדיות נוספות

היסס לעשות בתקופת הכהונה הראשונה שלו כראש ממשלה. את מקומו עלולים לתפוס גורמים מיליטנטיים יותר. הדבר יביא לחיזוק נוסף של החמאס, שייתכן שבשלב הזה כבר ייהנה מעמדה של עוצמה פוליטית, שתהיה תוצאה של הישגיו בבחירות למועצה המחוקקת.

במצב כזה עולים במידה ניכרת הסיכויים להתפרצות אלימה שתגרום לחידוש האינתיפאדה בהיקף מלא. קשה לנבא היום מה תהיה הסיבה המידית שתגרום לחידוש האינתיפאדה ותעניק גם שם לאינתיפאדה החדשה, אבל הסיבה המסוימת אינה חשובה כל-כך. אין הכוונה שההנהגה הפלסטינית תקבל החלטה לטה אסטרטגית לחדש את האלימות, אלא שהתהליכים שיתרחשו בצד הפלסטיני יביאו לידי התפוררות ההנהגה הפלסטינית, לאובדן שליטה על השטח ולעלייתם של התומכים באלימות שייזמו את ההסלמה.

המלצות לישראל

בין תומכי ההפרדה החד-צדדית בישראל יימצאו מי שיטענו שמלכתחילה לא היה

סיכוי לניסיון להגיע למשא ומתן אפקטיבי עם הפלסטינים, והמשבר הוא בלתי נמנע. זו הסיבה שגרמה להולדתה של תוכנית ההינתקות ולכן אין מנוס אלא להמשיך בצעדי הפרדה חד-צדדיים נוספים ביהודה ושומרון יחד עם ההתמודדות עם האלימות הפלסטינית, וזה משום שהאינטרס הישראלי הבסיסי הוא להיפרד מהפלסטינים כדי לשמר את דמותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

זוהי גישה דטרמיניסטית, המוותרת מראש על הסיכוי להגיע להפרדה בהסכמה עם הפלסטינים ומתעלמת מההשפעה גדולה שתהיה לתוכנית ההינתקות על דעת הקהל בישראל. אם תוכנית ההינתקות תביא בעקבותיה משבר אלים נוסף, יש להניח שהאכזבה בציבור הישראלי תגרום התנגדות לכל צעד נוסף שיתפרש כהליכה לקראת הפלסטינים, לרבות נסיגות חד-צדדיות נוספות. לישראל יש אינטרס ליצור מכניזם שיאפשר לעבור את התקופה המשברית, והמכניזם הזה צריך להיות מבוסס על הידברות עם הפלסטינים ועל מתן תפקיד חשוב לארצות-הברית ולאיחוד האירופי.

על ישראל למצות את הסיכוי להגיע לבנה עם הפלסטינים על תהליך מדיני שימנע את המשבר הצפוי. לצורך זה חיוני שההנהגה הישראלית תקיים דיאלוג אסטרטגי עם ההנהגה הפלסטינית, שבבסיסו האינטרס המשותף למנוע את המשבר הזה. האינטרס הזה קיים משום שהמנהיגות הפלסטינית הנוכחית אינה רואה בעימות אלים כלי שיכול להביאה להגשמת מטרותיה המדיניות, אלא מכשול בפני הגשמתם. מטרת הדיאלוג תהיה להבהיר באופן הדדי את האילוצים שיש לכל צד ואת מרחב התמרון שלו, מתוך כוונה לגבש תהליך מעורב שאפשר שייכללו

בו צעדים חד-צדדיים מתואמים לצד שלבי משא ומתן. כך למשל יכול התהליך לכלול שלב נוסף של הינתקות חד צדדית מתואמת ביהודה ושומרון שיאפשר את הקמת המדינה הפלסטינית בגבולותיה הזמניים ולצדו הסכמה של שני הצדדים על הידברות בנוגע לעקרונות הסכם הקבע, שתתחיל במועד מאוחר יותר שייקבע מראש. התהליך חייב לכלול מרכיב של גמישות מובנית וכן ליצור הרגשה של התקדמות מתמדת.

אם שני הצדדים, בסיוע אמריקני ואירופי, יצליחו בבניית המכניזם שתחילה ידחה ובהמשך אף ימנע את המשבר הצפוי ביחסי ישראל והפלסטינים, יעלה הסיכוי לכך שמימוש תוכנית ההינתקות יירשם כנקודת מפנה חיובית בתהליך הישראלי-פלסטיני

ייתכן שיהיה נוח לשני הצדדים להסתמך על מרכיבים ממפת הדרכים, אולם הם בעצם יצטרכו לבנות מפת דרכים חדשה ומציאותית יותר. באופן כזה ישראל והפלסטינים לא יחזרו על השגיאה של פסגת קמפ דייוויד, שהצדדים באו אליה בלי דיון על אסטרטגיה משותפת שתאפשר להם להתגבר על משבר בעקבות כישלון אפשרי של הפסגה. ייתכן

שלפני קמפ דייוויד לא היה אפשר לקיים דיאלוג כזה בשל אישיותו הבעייתית של ער-פאת, אולם נראה שהיום דיאלוג כזה אפשרי ויש פתיחות כלפי רעיון זה בצד הפלסטיני. הבעיה העיקרית היא החשש בצד הישראלי שדיאלוג כזה עשוי להגביר את ההתנגדות לתוכנית ההינתקות. לחשש הזה אין מקום אחרי אישור התקציב ונפילת ההצעה לביצוע משאל עם. אין כעת דרך פוליטית לעצור את מימוש ההינתקות ודיאלוג כזה לא יקטין את התמיכה בהינתקות בקרב הציבור הישראלי. לפי כל משאלי דעת הקהל, רוב הציבור בישראל תומך בהידברות ובמשא ומתן עם הפלסטינים, ותמיכה זו רק תתרחב אם ההינתקות תעבור בהצלחה. בין מתנגדי ההינתקות בליכוד עצמו יש סקטור, שמייצג אותו חבר הכנסת מיכאל רצון, המתנגד להינתקות בגלל היותה חד-צדדית ולא משום שהוא מתנגד עקרונית לפינוי התנחלויות במסגרת הסדר עם הפלסטינים.

מסקנה נוספת מתייחסת לחשיבות הרבה שיש לצעדים קונקרטיים ולצעדים בוני אמון שישפרו את מצבו של הציבור הפלסטיני, כך שיחוש שיש שיפור ניכר במצבו הכלכלי ובחופש התנועה שלו. בלי סיוע דחוף ומסיבי של הקהילה הבינלאומית לא יהיה אפשר לשפר את מצבם הכלכלי של הפלסטינים בהיקף ובקצב שימנע את היווצרותם מחדש של רגשות תסכול ואכזבה. שיפור כזה עשוי לשכך במידה ניכרת את תחושות התסכול הנובעות מהיעדר תהליך מדיני ומהיעדר תקווה להישגים לאומיים בעתיד הנראה לעין, ולהקטין את הסיכוי להתפרצות ספוג-

טאנית של אלימות. כדי להשיג מטרה זו ראוי לקחת סיכונים גבוהים יותר מכפי שישראל מוכנה. אפשר לקחת סיכונים הקשורים לחופש התנועה של הציבור הפלסטיני ולשחרור אסירים כל עוד הפסקת האש בתוקף.

לארצות-הברית ולאיחוד האירופי יש תפקידים חשובים בסיוע בשני התחומים. הן צריכות לסייע לדיאלוג בין שני הצדדים על ידי הפעלת לחץ עליהם כשהדבר נחוץ, ובאמצעות ערבויות לשני הצדדים כשהדבר נחוץ. דוגמה טובה לכך היא מכתב היועצת לביטחון לאומי שניתן לדב וייסגלאס כאשר היה נחוץ לתמוך בתוכנית ההינתקות. ייתכן שיהיה צורך במכתב דומה לאבו מאזן כדי לתת לפלסטינים את הערבויות הנחוצות שבמסגרתן ארצות-הברית לא תיתן לתהליך להיתקע לאחר מימוש תוכנית ההינתקות, ושהנשיא נחוש בעמדתו להביא להקמת מדינה פלסטינית שתממש את השאיפות הלאומיות הבסיסיות של הפלסטינים. הן צריכות גם להוביל סיוע בינלאומי מסיבי לפלסטינים שיוביל לשיפור מהיר של מצבם הכלכלי. יש להן גם יכולת לסייע לישראל בנקיטת צעדים שיביאו לשיפור מצב הציבור הפלסטיני.

אם שני הצדדים בסיוע אמריקני ואירופי יצליחו בבניית המכניזם שתחילה ידחה ובהמשך אף ימנע את המשבר הצפוי ביחסי ישראל והפלסטינים, יעלה הסיכוי לכך שמימוש תוכנית ההינתקות ויציאתו של ערפאת מהזירה יירשמו כנקודת מפנה חיובית בתהליך הישראלי-פלסטיני ולא כעוד אפיזודה שהשפעתה מוגבלת בזמן.

לקראת מהפך?

על הדיאלוג הלאומי בין הפתח לחמאס

דני רובינשטיין

הזירה הפוליטית הפלסטינית עברה בתקופה האחרונה זעזועים של ממש. ההודעה המשותפת של כינוס הפלגים הפלסטיניים בקהיר, באמצע מארס, הייתה הודעה ראשונה מסוגה, המעידה על יחסי כוחות חדשים בפוליטיקה הפלסטינית. תוצאות הזעזועים הללו אמורים להתברר בבחירות למועצה הנבחרת (המועצה המחוקקת) – בטרמינולוגיה הפלסטינית), שהיא הפרלמנט של הרשות הפלסטינית, ביולי הקרוב. האם תנועת הפתח תמשיך לשלוט ברמה באש"ף ובשטחים הפלסטיניים או אולי תאבד חלק ניכר מכוחה לטובת תנועת החמאס? לכל שינוי במישור הפלסטיני הפנימי תהיה השפעה חשובה ביותר על המשא ומתן עם ישראל ועל סיכויי ההסדר המדיני. סקרי דעת הקהל בציבור הפלסטיני מעידים אמנם שרוב הציבור בשטחים מעדיף תוכנית מדינית של שתי מדינות לשני העמים, כלומר תוכנית המאמצת את גישת תנועת הפתח, אבל בכירי הפתח ופעילי התנועה הוותיקים נתפסים בשטחי הגדה ועזה כאנשים תאבי כוח ומושחתים. נראה שהציבור הפלסטיני מעדיף על פניהם את פעילי החמאס הנחשבים צנועים וישרים – לא בגלל עמדותיהם הדתיות והמדיניות אלא למרות עמדות אלה.

שהם מקבלים מאש"ף או מגורמים ערביים שונים. אפילו ארגון כמו "החזית העממית לשחרור פלסטין", שהיה בשעתו הארגון השני בגודלו באש"ף, אחרי הפתח, הוא כיום לא יותר מחבורה מצומצמת למדי של פעילים המקיימים בקושי את המפקדה הראשית שלהם בדמשק ואת הסניפים המקומיים בגדה המערבית ובעזה. בכל פעם שמתקיימות בשנים האחרונות בחירות בשטחים למועצות סטודנטים, לאיגודים מקצועיים או לוועדי עובדים, זוכים מועמדי החזית העממית בקולות בודדים בלבד. כך גם הפלגים הפלסטינים האחרים.

כאשר בזירה הפוליטית הפלסטינית מדברים על רב-שיח בין הפלגים השונים, כמו זה שהיה לאחרונה בקהיר, מונים בדרך כלל 12 פלגים, ולפעמים גם 14. רובם של הפלגים הללו הם חזיתות וארגוני שמאל קטנים שהוקמו לפני שלושים שנה ויותר בתקופה שלאחר מלחמת ששת הימים ובמשך שנים היו חברים במסגרת הגג של אש"ף. לרוב הארגונים הללו אין כיום משקל פוליטי. בשני העשורים האחרונים הם איבדו את קהל התומכים, הגדול או הקטן, שהיה להם. מה שנותר מהם זוהי חבורה קטנה של עסקנים המנסים לשרוד באמצעות תמיכות כספיות

לפיכך רב־שיח בין הפלגים הפלסטינים בעשר השנים האחרונות הוא בעצם דיאלוג; דו־שיח בין שני גורמים: תנועת הפתח, ותנועת ההתנגדות האסלאמית, החמאס. מאז שנות התשעים של המאה העשרים אלה שתי התנועות הגדולות והחשובות בציבור הפלסטיני. את שתיהן סובבים מעין לוויינים, כלומר תנועת קטנות יותר שבמידה מסוימת אפשר לומר שהן נספחות אליהן. למשל, את הפתח מלוות תנועת "פדא" של פורשי החזית הדמוקרטית, "חזית המאבק העממי" של ד"ר סמיר גושה ו"מפלגת העם" הקומוניסטית. את תנועת החמאס מלווה תנועת "הג'האד האסלאמי".

גם הכינוס האחרון שהתקיים בחסות המצרים בקהיר היה למעשה דו־שיח בין תנועת הפתח ובין החמאס, כאשר שאר הפלגים עומדים כמעט כצופים מהצד. ואולם לפני שמנסים לנתח את תוצאות המפגש הזה יש להגדיר ביתר דיוק בין מי למי התקיים הדיון העיקרי בקהיר. האם מדובר בדו־שיח בין הרשות הפלסטינית לבין החמאס, כפי שנאמר בכמה מהדיווחים, או במשא ומתן בין תנועת הפתח לחמאס, כפי שנאמר באחרים? הנציגים של הצדדים הם אותם אנשים, אבל יש חשיבות לתואר שהם נושאים בעת המשא ומתן. מחמוד עבאס (אבו מאזן) הוא יושב ראש הרשות הפלסטינית וכן ראש אש"ף ומנהיג תנועת הפתח (באופן רשמי פרוק קדומי הוא יושב ראש הוועד המרכזי של הפתח, אולם ברור לכל שאבו מאזן הוא מספר אחד בתנועה). אבל יש הבדל אם אבו מאזן מופיע במפגשים מסוג זה כראש הפתח, או כיושב ראש הרשות הפלסטינית. הסיבה לכך ברורה: דו־שיח בין הפלגים או בין הפתח לבין החמאס הוא עניין לגיטימי גם כשהוא נערך בחסות מדינה זרה.

אבל דו־שיח בין הרשות הפלסטינית, כלומר השלטון הפלסטיני בשטחים, לבין קבוצה או קבוצות פוליטיות מתוך השטחים בחסות מדינה זרה, זו כבר פרשה אחרת. אפשר לראות בה השפלה של השלטון הפלסטיני. לא מעט מהעיתונאים שסיקרו את מפגש קהיר ראו בו ביזיון לפתח.

גם אם ראשי החמאס נמנעו מלומר זאת במפורש, מהרגע הראשון של פעילותם הם נהגו כמי שמתכוונים להיות הנהגה חלופית לאש"ף

המפגש בקהיר היה תולדה של למעלה מעשר שנות משא ומתן בין הפתח לחמאס. בעוד שתנועת הפתח היא תנועה ותיקה, למעשה מפלגת השלטון של הלאומיות הפלסטינית כמעט ארבעים שנה, הרי תנועת החמאס היא תנועה צעירה יחסית. תנועת החמאס הגדירה את עצמה כתנועה פוליטית רק בחודשים הראשונים של האינתיפאדה הראשונה, כלומר בראשית שנת 1988, כאשר פרסמה את מצעה הרעיוני. היא קראה למצע זה בשם "האמנה האסלאמית", כמשקל נגד ל"אמנה הלאומית" המפורסמת של אש"ף. תנועת החמאס נוסדה כארגון דתי, אסלאמי, תוך שלילת אש"ף שנחשב ארגון לאומי חילוני. "ביום שאש"ף יאמץ את האסלאם כאורח חיים – נהיה אנחנו חייליו", הוכרז עם הקמת התנועה.

גם אם ראשי החמאס נמנעו מלומר זאת במפורש, מהרגע הראשון של פעילותם הם נהגו כמי שמתכוונים להיות הנהגה חלופית

לאש"ף. באינתיפאדה הראשונה (1987-1991) הם סירבו ליטול חלק במפקדה המאוחדת שהקימו הארגונים הקשורים לאש"ף. הם הציגו סדר יום מדיני שונה, הנוגד בתכלית את ההחלטות שקיבל אש"ף בקיץ 1988, שעיקרן קבלת החלטות האו"ם והכרה למעשה בזכות קיומה של מדינת ישראל.

סירובה של תנועת החמאס להכיר באש"ף כנציג בלעדי של העם הפלסטיני לא מנע מתנועה זו לנהל דיאלוג עם אש"ף. אחד המפגשים הראשונים והמעניינים בין נציגי החמאס והפתח התקיים בח'רטום בירת סודאן בינואר 1993, כלומר בתקופת הביניים של התהליך המדיני, בין ועידת מדריד (נובמבר 1991) להסכם אוסלו (ספטמבר 1993). במהלך דיאלוג זה הביעו נציגי החמאס נכונות להצטרף לאש"ף בשני תנאים עיקריים: הראשון, שאש"ף יחזור בו מהכרה בהחלטה 242, כלומר ישנה את מדיניותו הקוראת להסדר מדיני עם ישראל. והשני, שתנועת החמאס תקבל ייצוג של 40 אחוז בכל מוסדות אש"ף. יאסר ערפאת הגיב אז בכעס ואמר: "לא באתי לסודאן כדי למכור להם את אש"ף". נציג החמאס אברהים גושה ענה לו: "אנחנו הבענו נכונות להיכנס לאש"ף ולא להיות אלטרנטיבה לאש"ף".

חילוקי הדעות בין החמאס לפתח ביחס לישראל היו, ובמידת מה נשאר, עקרוניים. תנועת החמאס דוגלת בשחרור כל פלסטין שהיא, על־פי האמנה שניסחו, "אדמת וקף אסלאמי עבור דורות של מוסלמים עד יום הדין", ואסור לפיכך לוותר על שום חלק ממנה. לעומת זאת דוגל הפתח רשמית בעיקרון של שתי מדינות תוך פתרון בעיית הפליטים ו"השיבה". מבחינת הדרך להשגת המטרה, תנועת החמאס מצהירה שהפתרון היחיד הוא הג'האד והמאבק המזוין, ואילו

הפתח (ואש"ף) קיבלו החלטות המתנגדות לאלימות ולטרור.

יש גם הבדל משמעותי ברקע החברתי שממנו צמחו הפתח והחמאס. קרקע גידולו של הפתח הוא מחוץ לפלסטין, בביירות ובתוניס, באווירה השמאלנית-חילונית של שנות השישים, ואילו הרקע לפעילות החמאס הוא מקומי – מחנות הפליטים של עזה ואווירה מסורתית דתית הניזונה מתנועת האחים המוסלמים במצרים.

כשם שלפני עשר שנים ויותר נכשל בסוריה דאן הדיאלוג הראשוני בין החמאס והפתח, כך נכשלו גם הדיאלוגים המאוחרים יותר בשנות התשעים. שיאה של המחלוקת בין החמאס לבין הפתח (או הרשות הפלסטינית) היה בשנים 1996-2000 כאשר מנגנוני הביטחון הפלסטיניים עצרו מאות מפעילי החמאס בגדה ובעזה וניסו לחסום את פעילות התנועה.

עימותי הדמים של אינתיפאדת אל-אקצה, שפרצו בסוף שנת 2000, שינו את התמונה. המתרחש בשטח והנסיבות המדיניות קירבו את שתי התנועות ואפשרו שוב דיאלוג ביניהן. כישלון התהליך המדיני החזיר את האופציה של המאבק האלים, ופעילי הפתח חזרו לשיטות מאבק של אלימות ופיגועים תחת כותרת של ארגון חדש בשם "גדודי חללי אל-אקצה". הם נקטו אף שיטות של פיגועי התאבדות, שהיו לפני כן נחלתם הב-לעדית של החמאס וקנאי האסלאם. במילים אחרות, בארבע וחצי השנים האחרונות נסוגו במידה רבה פעילי הפתח מעמדותיהם הקודמות וקיבלו עמדות הדומות לאלה של החמאס. גם האהדה הציבורית לחמאס גברה מאוד וכן עלתה התמיכה של דעת הקהל הפלסטינית בפיגועים בישראל.

חידוש המגעים בין החמאס והפתח

בשנות האינתיפאדה, וביתר שאת בחסות המצרים בשנת 2003, בא על רקע הצטברות יוקרה וכוח גדלים והולכים בתנועת החמאס. מי ששלל את פעולות החמאס בתקיפות – אך עם זאת ניסה להידבר עמם – היה מחמוד עבאס (אבו מאזן) שמונה לראש הממשלה הפלסטיני הראשון בקיץ 2003. מדיניותו הייתה ניסיון לשכנע את ראשי החמאס ואחרים, שהפיגועים, הפעולות האלימות ובלשונו "האינתיפאדה הצבאית" אינה מועילה לפלסטינים אלא ההפך, גורמת להם נזק קשה.

בדיאלוג בקהיר בחורף 2002 סירבו נציגי החמאס להסכים על מסמך משותף שהכינו המצרים בדבר הקפאת הפעילות המזוינת למשך שנה. ואולם מאמציו של אבו מאזן להידבר עם החמאס ולהגיע להבנה על הפסקת הפיגועים, נוסף על מדיניות החי-סולים והפיגועות של צה"ל בחמאס בעזה, הביאו לשינוי מסוים בעמדות החמאס. מכל מקום, בקיץ 2003 הושגה הבנה על "הודנה", הפסקת אש זמנית, תוך הצגת תנאים ברורים מצד החמאס. התנאים היו:

תחושת הניצחון והכוח של החמאס מסייעת לראשי התנועה לאמץ עמדות גמישות יותר במחשבה שעכשיו נוצרה בעבורם אפשרות להשיג את המטרה הנכספת של שליטה בתנועה הלאומית הפלסטינית

שישראל תחדל להרוג אזרחים פלסטינים, תפסיק את הפשיטות לשטחים הפלסטינים ותשחרר אסירים.

ה"הודנה" של אבו-מאזן מקיץ 2003 קרסה, כמו גם ממשלתו קצרת הימים. הדיאלוג בין הצדדים התחדש באופן נמרץ רק אחרי מות ערפאת ואחרי בחירתו של אבו מאזן ליושב ראש הרשות. הפעם האווירה בדיאלוג הייתה שונה, וכך גם התוצאה בק-היר במאוס 2005 – הפסקת אש והסכמה על מסמך משותף.

מה גרם לשינוי באווירה בין החמאס לאש"ף? האם מות ערפאת, ואולי חיסול שלושה מחמשת בכירי החמאס בעזה (השלושה שחו-סלו הם השיח אחמד יאסין מייסד החמאס, הד"ר עבד אל-עזיז אל-רנתיסי, והמהנדס איסמעיל אבו שוב, והשניים שנותרו הם ד"ר מחמוד אל-זהאר, שניצל מניסיון התנקשות ונבחר לראש התנועה בעזה, והשיח איסמעיל הנייה)? לשינוי באווירה גרמו גם נסיבות בינלאומיות ואזוריות. הטרור האסלאמי שהפך לאיום קשה ברבות ממדינות העולם, המלחמה בעיראק והדרישה האמריקנית והמערבית לדמוקרטיזציה ולרפורמות בעו-לם הערבי. ייתכן מאוד שהאירועים בלבנון ובסוריה (במאוס 2005) השפיעו במידה רבה על הנהגת החמאס, שמרכזה בדמשק.

כל אלה גרמו מן הסתם לחמאס לש-נות במשהו את עמדותיו הנוקשות. ואולם חשוב לצרף לכך גורם נוסף והוא תוכנית ההתנתקות של ראש הממשלה אריאל שרון. מבחינתם של רוב הפלסטינים, ובוודאי מנקודת ראותם של פעילי החמאס, ממשלת שרון קיבלה את תוכנית ההיתנות רק בגלל המאבק הפלסטיני האלים. מבחינתם זהו ניצחון פלסטיני גדול. כל סקרי דעת הקהל בשטחים מצביעים על גישה זו, ההולכת ומתחזקת ככל שבישראל גוברת פעילותה של האופוזיציה להיתנות. דוברי הימין הישרא-לי, הנאבק בתוכנית, והדוברים הפלסטינים

שותפים להערכה שזוהי נסיגה ישראלית, שזוהי התקפלות, עקירה של יישובים והשפלה לאומית לישראל.

תחושת הניצחון והכוח של החמאס מסייעת לראשי התנועה בארץ ובחו"ל לאמץ עמדות גמישות יותר במחשבה שעכשיו נוצרה בעבורם אפשרות להשיג את המטרה הנכספת של שליטה בתנועה הלאומית הפלסטינית, ואולי גם ברשות המנהלת את שטחי הגדה ועזה. אם בסודאן בשנת 1993 דרשו מנהיגי החמאס לשנות את המדיניות הפלסטינית ולקבל 40 אחוז מהמושבים בכל

הצלחה של החמאס בבחירות בשטחים ביולי תאפשר להם להיכנס בתרועת ניצחון גם למוסדות אש"ף. אם תתאמת תחזיתם ניווכח בקרב במהפך של ממש בזירה הפוליטית הפלסטינית

מוסדות אש"ף, וערפאת לעג להם – עכשיו יש להם סיכויים להגיע לכך. מה שמאשר את תחושתם בדבר הסיכוי להגיע להנהגה הוא שיריביהם באש"ף איבדו את ערפאת, המנהיג והסמל שלא היה לאיש סיכוי להרחיקו, ושהאדה לחמאס גדלה והולכת, ואדה זו נובעת בין השאר מכך שהציבור בשטחים מואס בשחיתות של הנהגת הרשות

והפתח. המריבות הפנימיות בתוך הפתח, בין הוותיקים אנשי תוניס, השולטים בוועד המרכזי של התנועה, לבין הצעירים בוגרי האינתיפאדה הראשונה ויוצאי בתי הכלא בישראל, רק מעודדים את פעילי החמאס ומבהירים להם שמטרתם נראית במרחק נגיעה. על רקע זה באו לאחרונה מערכות הבחירות לחלק מהעיריות והמועצות המקומיות בגדה ובעזה ואיששו את תקוות החמאס. הצלחתם של מועמדי החמאס בבחירות הללו (שנערכו בכמה שלבים) הייתה מרשימה.

זהו אפוא הזמן הנראה מתאים להנהגת החמאס ולפעילי התנועה להפוך בהדרגה למפלגה פוליטית שסיכוייה טובים להיות גורם מכריע בפוליטיקה הפלסטינית. על רקע זה, לא ההסכמה על הפסקת אש שהושגה לאחרונה בקהיר היא ההתפתחות החשובה, אלא ההכנות של החמאס להשתתף בבחירות למועצה הנבחרת, שהיא הפרלמנט הפלסטיני בשטחים, שאמורות, כאמור, להתקיים ביולי. ב-1996 לא הסכימו ראשי החמאס (ותנועות האופוזיציה האחרות) להשתתף בבחירות שנערכו אז משום שהן נערכו על בסיס הסכמי אוסלו הפסולים בעיניהם מכול וכול. גם בבחירות האחרונות ליושב ראש הרשות, שבהן נבחר אבו מאזן, סירבה תנועת החמאס להשתתף.

במסגרת הדיאלוג בין החמאס לפתח וההבנות שהושגו בקהיר יחולו שינויים במתכונת הבחירות ביולי. הן לא ייערכו רק

בשיטה האזורית, המקנה יתרון למפלגה הגדולה, אלא בשילוב של שתי שיטות כנראה; מחצית חברי המועצה ייבחרו במחוזות, והמחצית האחרת בשיטה שכל הארץ היא אזור בחירה אחד. נציגי הפתח מנסים להתמקח עם אנשי החמאס על השיטה, ועדיין לא נפלה הכרעה. לאחרונה הציע אבו מאזן לאמץ שיטת בחירות הדומה לשיטה הישראלית, אולי מתוך מחשבה שהציבור הפלסטיני שברובו איננו דתי אדוק ואינו תומך בעמדות המדיניות של החמאס יעדיף את המצע המדיני של תנועת הפתח ויסלח לפעיליה על נוהגיהם השרירותיים והמושחתים. כך או כך, ייתכן מאוד שהפתח המסוכסך והשסוע עתיד לספוג בבחירות מכה של ממש. בין הצדדים יש הבנה שתוצאות הבחירות הללו יהיו מפתח גם לחלוקה חדשה של ייצוג התנועות השונות במוסדות התנועה הלאומית, קרי אש"ף. פירוש הדבר, שהצלחה של החמאס בבחירות בשטחים ביולי תאפשר להם להיכנס בתרועת ניצחון גם למוסדות אש"ף. אם תתאמת תחזיתם ניווכח בקרב במהפך של ממש בזירה הפוליטית הפלסטינית. בשבועות שנותרו עד יולי ספק אם המדיניות הישראלית יכולה להשפיע במשהו על תוצאות הבחירות ולמנוע את התייצבות החמאס כגורם רשמי השותף בשלטון הפלסטיני. אם תתגשם תחזית זו נהיה עדים אולי להתמודדות ישראלית-פלסטינית קשוחה ואלימה משידענו עד כה.

מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים מביע את תודתו העמוקה

למרטין ג' וויטמן

על תרומתו להוצאתו לאור של עדכן אסטרטגי.

לאחר נסיגת הסורים על עתידו של חזבאללה

דניאל סובלמן

מבוא

מאז נסיגת צה"ל מלבנון במאי 2000 עולה לדיון שאלת עתיד הארגון הלבנוני חזבאללה, וסיבת הקיום שלו באין כיבוש ישראלי בדרום לבנון. סוגיה זו מעסיקה לא רק את הסביבה המקומית והאזורית שעליה משפיע הארגון, אלא גם את הנהגת חזבאללה. זו הוכיחה שביכולתה להתאים את אופי הארגון ואת דפוסי פעילותו למציאות המשתנה, כמו לאחר אירועי ה-11 בספטמבר 2001, המלחמה באפגניסטן והפלת המשטר בעיראק.

הלחץ הבינלאומי והפנים-לבנוני הגובר על סוריה הגיע לשיא חדש בעקבות חיסול רפיק אל-חרירי ראש ממשלת לבנון לשעבר, ב-14 בפברואר. לחץ זה אכן נשא פרי, וסוריה הסיגה את כוחותיה מלבנון. מאמר זה יעסוק בשלושה היבטים הנגזרים מהנסיבות החדשות: (1) התמודדות חזבאללה עם המשבר הנוכחי שבו הוא נתון בזירה הפנים-לבנונית; (2) הדרך שבה פועל חזבאללה לבצר את מעמדו ככוח חמוש בלבנון; (3) האפשרות לשילובו של חזבאללה בעתיד בצבא לבנון – סוגיה שעלתה על סדר היום הפוליטי והתקשורתי בלבנון מאז רצח חרירי.

הטיעון המרכזי במאמר זה הוא, שהארגון השיעי פועל כיום במלוא המרץ להנחיל בלבנון את התפיסה שלפיה מוטב למדינה לשמר את כוחו הצבאי ככוח הרתעה אסטרטגי מול ישראל, וכי הארגון זכה בהקשר זה לתמיכתו של הממסד הפרו-סורי שהוחלף בינתיים, ואף לתמיכת חלק ממתנגדי הסורים, הדורשים כעת את הסתלקות הסורים. המגמה של פריסת חסות רשמית כלשהי על כוחו הצבאי של חזבאללה צפויה להתגבר בהתאם ללחץ הבינלאומי על סוריה ולבנון, וחזבאללה, שהרתעתו מול ישראל נובעת דווקא מהיותו גוף לא ממסדי, ישאף ליהנות מהגנת הממסד הלבנוני, אך בד בבד לשמר ככל האפשר את הממד העצמאי שלו.

חיסול חרירי, שירשם כנראה כאחד האירועים המעצבים של לבנון בעידן שלאחר החתימה על הסכם טאא'ף וסיום מלחמת האזרחים בסוף שנת 1989, הביא לידי שיא את הלחץ המקומי והבינלאומי, הכבד ממילא, על סוריה למלא אחר החלטת מועצת הביטחון 1559, מספטמבר 2004. החלטה זו קוראת, בין השאר, לנסיגת "כל הכוחות הזרים" מלבנון, "לפירוק ופירוק מנשק של כל המיליציות הלבנוניות והלא-לבנוניות", ול"פריסת שליטת ממשלת לבנון על כל שטח לבנון".¹ מבחינת חזבאללה, שהגדיר את האירוע כ"רעידת אדמה", מותו של חרירי חשף את הארגון ללחצים בינלאומיים חדשים.

שינוי דגשים: חזבאללה פונה לזירה הפנים לבנונית

מהתנהלות חזבאללה עד כה עולה שהארגון אינו קופא על שמריו נוכח התפתחויות דרמטיות, כגון המלחמה בעיראק והשינוי בגישה הבינלאומית כלפי טרור. וכך, בכל הקשור לזירה הפנים-לבנונית לפחות, אפשר לקבוע כי מאז ערב פתיחת המלחמה בעיראק חל שינוי מרחיק לכת בדפוסי הפעולה ובסדר הקדימויות שלו.

ראשית, חזבאללה החל להדגיש את ההיפתחות כלפי כל המפלגות הפוליטיות בלבנון, לרבות כלפי גורמים פוליטיים שבעבר הוא נמנע מכל מגע עמם. בעוד שבעבר עסקו הרוב המוחלט של הדיווחים בתקשורת הלבנונית בהיבטים הצבאיים של חזבאללה, הרי שבשנתיים האחרונות, עלה שמו של הארגון ברמה היומיומית בעיקר בהקשר הפוליטי הפנימי. למשל, באוקטובר 2002 הופיע מזכ"ל חזבאללה חסן נסראללה בטקס פתיחת הוועידה הפרנקופונית בבירות, והדבר נחשב לאירוע חסר תקדים, שכן זו הייתה הפעם הראשונה שנסראללה נטל חלק באירוע שאינו קשור לסכסוך עם ישראל, ובאירוע השתתף גם שגריר ארצות-הברית. בדרך למושב לחץ מזכ"ל חזבאללה לראשונה את ידו של הפטריארך המרוני, נסראללה בוטרוס ספייר, מהראשונים שהעזו לקרוא לנסיגת סוריה מלבנון. ואילו כיום, מפגשי הידברות ותיאום מסוג זה הם עניין שגרתי בסדר היום של הנהגת חזבאללה, ובכלל זה עם אנשיו של הבולט שבמתנגדים לשלטון סוריה בלבנון, מנהיג האופוזיציה, מישל עאון.²

שנית, בהקשר הצבאי חזבאללה משווק את עצמו כיום בעיקר ככוח הרתעה אסטרטגי מול ישראל, והרבה פחות כארגון העוסק בלחימה טקטית יומיומית נגדה.³ את

חמש השנים שחלפו מאז נסיגת צה"ל מדרום לבנון במאי 2000 אפשר לחלק לשתי תקופות מרכזיות: מאוקטובר 2000 עד סוף 2002, אז יזם חזבאללה תקיפות בהר דב אחת לכמה שבועות; ומראשית 2003 עד עתה, כשחודשים ארוכים מפרידים בין פיגועים שעושה הארגון בהר דב, ורוב פעולותיו הן בתגובה על מה שהארגון מציג כהתגררות של ישראל.⁴

עמדתם המוצהרת של רבים בממסד הצבאי והפוליטי בלבנון היא שחזבאללה מסייע לפצות על הפער ביחסי הכוחות מול ישראל

כבר לאחר נסיגת צה"ל הקפידו ראשי חזבאללה להדגיש שהארגון פועל לשימור השקט והיציבות הביטחונית במדינה. כיום נוסף עוד היבט: ראשי הארגון מנסים בהתבטאויותיהם לזהות את הכוח החמוש ככוח משלים לצבא לבנון ומתואם עמו. בכירי חזבאללה מסבירים, שלנוכח חולשתו של הצבא יש לשמר את כוחו הצבאי של הארגון, העומד "בשוחה אחת עם צבא לבנון". כפי שיוצג בהמשך, גישה זו זוכה לתגובה חיובית של הממסד הלבנוני.

שילובו של חזבאללה בדוקט-רינה הצבאית

החששות בישראל מפני חזבאללה נקלטים ומופנמים היטב בעברו הצפוני של הגבול – אצל גורמים בסוריה, בחזבאללה, בממסד הלבנוני ואף אצל חלק ממנהיגי המחנה האנטי-סורי. לא זו בלבד שחזבאללה עוקב אחר גילויים של החששות האלה מפניו, הוא

גם משלב אותם במסע ההסברה הפנימי שלו, שנועד לשמר את יכולותיו ומעמדו. מזכ"ל חזבאללה עשה זאת באופן ברור כשקבע שצבא לבנון לבדו לא יוכל להרתיע את ישראל, שחיל האוויר שלה בלבד מסוגל לחסל את כולו בתוך "שלוש עד ארבע שעות". לעומת זאת, ציין נסראללה, לרשות לבנון עומדת "ההתנגדות, שהביסה, השפילה, והרתיעה את ישראל במשך ארבע שנים וחצי".⁵ סגנו, נעים קאסם, ציין כי "ההתנגדות ההרתעתית" היא "דבר שמפחיד את ישראל".⁶

יש לציין שבשנים האחרונות חלה התקרבות ניכרת בין חזבאללה לממסד הלבנוני הרשמי. כשבמאי 1999 שיגר נשיא לבנון את מפקד "משמר הרפובליקה" של לבנון להיפגש עם נסראללה ולהעניק עיטורים ללוחמי הארגון על לחימתם בדרום לבנון, נחשב הדבר מחווה חסרת תקדים של השלטון כלפי הארגון.⁷ כיום – כפי שעולה גם מן החומר המודיעיני המצוי בידי ישראל,⁸ המשקף שיתוף פעולה בין חזבאללה לצבאות סוריה ולבנון – הרי שעמדתם המוצהרת של רבים בממסד הצבאי והפוליטי בלבנון היא שחזבאללה מסייע לפצות על הפער ביחסי הכוחות מול ישראל. ביולי אשתקד צוטט הרמטכ"ל הלבנוני, מישל סלימאן, באומרו לנסראללה שמכיוון שאין ללבנון מטוסי קרב וצבא חזק כדי להתמודד עם ישראל, הרי שחזבאללה "ממלא את החלל הזה" ומהווה את "הנשק החכם" של לבנון.⁹ כשלושה חודשים אחר-כך הסביר חבר הפרלמנט הלבנוני פארס בויז – כיום איש אופוזיציה, הדורש את הסתלקות הסורים בד בבד עם תמיכתו המוצהרת בחזבאללה – כי "פעילות ההתנגדות היא בטבעה סודית, ואילו הייתה [ברשות לבנון] יכולת [צבאית] מסורתית וקלאסית להתמודד עם האויב הישראלי, הרי

שהצבא היה ממלא את המשימה הזאת".¹⁰ נשיא לבנון אמיל לחוד הסביר כי חזבאללה "נשאר הנשק המיוחד וההכרחי של לבנון בהיעדר מאזן צבאי מסורתי בין צבא לבנון לצבא ישראל",¹¹ ושר ההגנה של לבנון שהחלף, עבד אל-רחים מראד, ציין כי "יכולותינו מוגבלות ושטחה של לבנון קטן ביותר, ולכן אנו סבורים שחיוק ההתנגדות מהווה את הדרך האידיאלית מבחינתנו".¹²

כלומר, בחודשים האחרונים, אולי כחלק מניסיון של הממסד הצבאי הלבנוני להגן על חזבאללה מפני הלחץ הבינלאומי, קיבלו ביטוייה החשאיים והפומביים של התפיסה הזאת חיוק משמעותי, עד כדי כך שכיום מדברים אישים בכירים בלבנון על כך שחזבאללה משולב בדוקטרינה הצבאית של לבנון. ההכרח להגן על "ההתנגדות" – קרי חזבאללה – אף אוזכר בפרסום מיוחד של מנהלת ההכוונה בצבא לבנון, שחולק לחיילים, ובו הוסבר כי "ההתנגדות היא חלק הכרחי באיתנות העמדה הלבנונית בהתמודדות עם כל הסכנות מצד ישראל".¹³ מאוחר יותר ציין הרמטכ"ל סלימאן, כי "התמיכה בהתנגדות היא אחת מעקרונות היסוד הלאומיים בלבנון ואחד היסודות עליהם הושתתה דוקטרינת הצבא. ההגנה על ההתנגדות היא המשימה הבסיסית של הצבא".¹⁴ סגן מזכ"ל חזבאללה, נעים קאסם, אישר כי "אנו כהתנגדות נמצאים תמיד בחיק הדוקטרינה הצבאית של צבא לבנון".¹⁵

יש לציין שתהליך זה נשען במידה לא מעטה על מפגש האינטרסים בין סוריה וחזבאללה. סוריה רואה בלבנון נכס אסטרטגי ממדרגה ראשונה. הצלחתה להשליט את ההגמוניה שלה על המדינה, החל בשנת 1976,¹⁶ נחשבה לאחד ההישגים המשמעותיים ביותר של משטר אסד. דמשק רואה במרחב הלבנוני

חיץ הכרחי לבלימת מהלך התקפי ישראלי עוקף רמת הגולן ומקור פרנסה חשוב למאות אלפי פועלים סורים. דאגותיה האסטרטגיות של סוריה זוכות לאוזן קשבת אצל הנהגת חזבאללה, שבדומה לסוריה סבורה שאין באפשרותה של לבנון להיות ניטרלית, אלא "נגזר עליה" לנטות או לטובת סוריה או לטובת ישראל.¹⁷

שיח ראשוני על שילוב בצבא לבנון

בנסיבות אלה היה זה אך טבעי שהשלב הבא בעיסוק בעתיד חזבאללה יהיה ראשיתו של דיון פומבי על שילוב הארגון השיעי באופן רשמי – או רשמי למחצה – כחלק מצבא לבנון. דיון מעין זה מתנהל כעת בעקבות המצב שנוצר לאחר ההתנקשות בחריי ונסיגת הכוחות הסוריים. כשבועיים לאחר הרצח צוטטו גורמים בלבנון באומרים כי "בשלב הבא" יידון עתיד חזבאללה ונשקו של הארגון, וכי הדבר ייעשה תוך התייעצות עם כלל הגורמים הפוליטיים במדינה. האפשרויות שהועלו הן: כינון קשר משולב

הארגון עצמו יעדיף לשמר מידה מספקת של נבדלות וייחוד כדי למנוע ממנו להיטמע באופן מוחלט בתוך הצבא - קרי, ביטול יתרונותיו מול צה"ל

בין חזבאללה לצבא לבנון, שילוב הכוח הצבאי של הארגון בתוך הצבא, או הכרזה על כוח זה ככוח "סיוע" לצבא לבנון במסגרת חטיבה מיוחדת ונבדלת, שתכונה "חטיבת ההתנגדות".¹⁸

הנשיא לשעבר, אמין ג'מיל, מראשי האופוזיציה ומהדורשים לפרוס את צבא לבנון בדרום המדינה, ציין שעל-פי החוק הלבנוני אפשר להגדיר את חזבאללה כקטגוריה הנקראת "תומכי הצבא", ולפיכך הפתרון לסוגיית חזבאללה הוא ש"הצבא ל"תומכי הצבא", [והארגון] יפעל תחת פיקוחו ואחריותו".¹⁹ שגריר סוריה בוושינגטון, עמאד מוסטפא, דיבר על "מיזוג" חזבאללה בתוך צבא לבנון.²⁰ מחמד רעד, ראש סיעת חזבאללה בפרלמנט של לבנון, צוטט בהציעו להפוך את הכוח החמוש של חזבאללה לכוח מילואים בשירות צבא לבנון.²¹

אפשר להניח שהארגון עצמו יעדיף לשמר מידה מספקת של נבדלות וייחוד כדי למנוע ממנו להיטמע באופן מוחלט בתוך הצבא – קרי, ביטול יתרונותיו מול צה"ל. כלומר, הארגון ינסה לשמר את הנוסחה הנוכחית – שאותה הגדיר לאחרונה נסראללה כ"התנגדות המקיימת תיאום עם הצבא ומשלימה אותו".²² – אך בה בעת לזכות בהכרה ממסדית רשמית ומוצהרת יותר שתגן עליו.

בריאיון בראשית אפריל צוטט סגן מזכ"ל חזבאללה באומרו: "אנו נדון בנשק לאחר [נסיגת ישראל מחוות] שבעא בתנאי שתימצא חלופה אמינה להגן על לבנון. אין משמעותו של צבא מילואים שההתנגדות הופכת להיות חלק מהצבא, אלא מדובר בנוסחה של תיאום עם הצבא. מדובר בהתנגדות, תחת שם אחר".²³ בעקבות פרסום הדברים מיהר הארגון להוציא הבהרה רשמית ובה נטען כי קאסם צוטט שלא כראוי, וכי הציטוט המדויק הוא זה: "אין משמעו של הרעיון המדובר, שההתנגדות תהפוך לחלק מצבא לבנון ותהיה תחת

פיקודו, אלא שתהיה נוסחה מתואמת להגן על לבנון. אשר לדרך ולפרטים, הרי שעניינים אלה זקוקים לדיון".²⁴ כלומר, מהשוואת שני הציטוטים אפשר להסיק שמה שהטריד את הארגון בציטוט הראשון הוא, שיתפרש ממנו כי חזבאללה מאבד את עצמאותו המבצעית לטובת צבא סדיר, כלומר אובדן האופי המבצעי המיוחד של חזבאללה.

ישראל וחזבאללה: האיום ודימויו

מבחינת ישראל, ההתפתחויות בזירה הל-בנונית ושאלת ההשפעה הסורית במדינה נתפסות כבעלות זיקה ישירה לביטחון גבול הצפון, אף שתפיסה זו השתנתה מאוד מאז החלה הנוכחות הצבאית הסורית בלבנון בשנת 1976. אז, בעוד טראומת מלחמת יום הכיפורים היתה עדיין טרייה יחסית, היו שחששו מהימצאות הצבא הסורי לאורך גבול נוסף. מדיניותה של ישראל, שקראה להסתלקות סוריה מלבנון, לא נבעה מהחשש מפני עימות צבאי עם צבא סוריה לאורך חזית נוספת, כי אם מתפיסה הגורסת שצד זה ישחרר את הממשל בבירות מכבלי הא-פטרופסות של דמשק ויאפשר את פריסת צבא לבנון לאורך הגבול עם ישראל, משמע סילוק חזבאללה.

מעקב אחר דיווחי התקשורת בישראל או אחר התבטאויות בכירים ישראלים בשנים האחרונות עשוי להעלות את הרושם כי החשש מפני חזבאללה – ארגון המונה כמה מאות לוחמים ולפי הערכת אמ"ן חמוש בלמעלה מ-13,000 קטיושות ורקטות ארוכות טווח – גדול יותר, או לפחות מובלט יותר, מהחשש מפני צבא סוריה, שיש לו, בין השאר, כ-3800 טנקים, נשק כימי וטווח טילים המכסה את כל שטח מדינת ישראל.²⁵

ההתמודדות של צה"ל עם חזבאללה מתוארת כ"א-סימטרית" בשל הנחת המוצא שהצד השני הוא ארגון שאינו כפוף לרציונל ולשיקולים המנחים בדרך כלל מדינה. זאת, למשל, בשונה מלחימה אפשרית בצבא סוריה, שאמורה להתנהל על-פי דפוסים צבאיים מסורתיים ומוכרים. התוצאה של התפיסה הזאת היא הבלטה של האיום הג-לום בחזבאללה. למשל, כשבאוקטובר 2004 הטיס חזבאללה מזל"ט בשמי נהריה סוקר הדבר בהבלטה רבה ביותר ובכותרות הרא-שיות והחל דיון תקשורתי באפשרות שבפעם הבאה יהיה המזל"ט עמוס חומרי נפץ. נוכח ההתפתחות אף דווח כי צה"ל הציב באזור חיפה סוללת טילי "פטריוט".²⁷

דוגמה נוספת מצויה בשורות הבאות, שהופיעו בעיתון מעריב בעיצומו של משבר טילי ה"אסכנדר" וה-"SA-18", שנסב סביב החשש של ישראל שרוסיה תמכור לסוריה אמצעי הגנה אווירית מתקדמים שימצאו את דרכם ללבנון: "האסכנדר? כסף קטן. עם הצבא הסורי אנחנו יודעים להסתדר", אומרים בצה"ל. "יש להם טילים, ויהיו להם טילים. מאזן האימה בינינו לבינם ברור ומ-

ככל שישראל תיתפס בלבנון כמדינה מאיימת, יוסיף חזבאללה לזכות בתמיכה ויהיה לו קל יותר לשווק את עצמו ככוח ההרתעה הלאומי של לבנון מול ישראל.

כריע, ובשלב הזה הם לא מדאיגים אותנו. מה כן מדאיג? חסן נסראללה. מי שמאזין לרטוריקה של החזבאללונר בחודשים האחרונים, מזהה שם רמזים ברורים לכך שחזבאללה שוקד על פתרונות יצירתיים

לעליונות האווירית הישראלית".²⁷ תפיסה זו היא שהולידה את לקיחת האחריות הרשמית למחצה וחסרת התקדים של "גורמים ביטחוניים בכירים" בישראל על ההתנקשות בבכיר החמאס עז אל-דין שיח' ח'ליל באוקטובר אשתקד בדמשק.²⁸ אם ישראל אכן אחראית גם להתנקשויות בחיי אנשי חזבאללה בשנים האחרונות בלבנון, אזי, להבדיל מחיסול חליל, היא נמנעה מלקחת אחריות להתנקשויות הללו. עם זאת יש גם סימנים שבממסד הצבאי יש מי שמתחילים לראות את איום חזבאללה בפרופורציות שונות: נוכח ההמולה והבהלה התקשורתית שעוררה חדירת המזל"ט אמר קצין בכיר בפיקוד צפון: "כולנו מדברים כאי-לוד שנייה משגרים לפה פצצת גרעין. ברור שאני לא נהנה מזה שמזל"ט עשה גיחה קצרה מעל נהריה וברח, אבל זה רק מזל"ט שעשה גיחה קצרה וברח".²⁹ ראש אגף מבצעים, אלוף ישראל זיו, ציין כי חזבאללה "הכניס לנו רגל לתוך העיגול. זה אולי מביד, אבל לא נורא".³⁰ בראשית אפריל שב חזבאללה והטיס מזל"ט בשמי הצפון. אולם בשונה מהמקרה הראשון, תגובת התקשורת היתה מתונה בהרבה.

סיכום

חיסול חירי העלה לשיא את הלחץ הבי-לאומי והפנים-לבנוני על סוריה להסיג את שארית כוחותיה מלבנון. בסוף אפריל הודיעה סוריה על השלמת נסיגת כל כוחותיה הצבאיים והמודיעיניים מלבנון. אין משמעות הדבר שסוריה תוותר לגמרי על השפעתה במדינה, הנמשכת כבר עשרות שנים, משום שההשפעה על לבנון נתפסת בעיני השלטון בסוריה כאינטרס לאומי חיוני, ובהיעדרה צפויה חשיבותה של סוריה עצמה להיפגע,

כפי שתיאר זאת ראש ממשלת לבנון לשעבר, סלים אל-חוס, באומרו שאם סוריה תאבד את לבנון היא תהפוך ל"מדינה רגילה, ככל מדינה אחרת באזור".³¹ גם אם לא יישאר על אדמת לבנון ולו חייל סורי אחד, עדיין יישאר רו בה בעלי ברית של סוריה. כלומר, תיוותר היכולת להפעיל "סנקציות" נגד יריביה נוסף על ההשפעה המודיעינית הסורית.

מבחינת סוריה, הדבר היחיד שיכול להיות גרוע אפילו יותר מכך הוא שהשפעה ישראלית תתפוס את מקומה של ההשפעה הסורית. בעתיד הנראה לעין, כל מהלך שיי- תפש כניסיון של ישראל לחדש את השפעתה בלבנון עשוי לגרום מהלכי-נגד מצד סוריה, כולל מהלכים שיערערו את היציבות במדינה. בשלב זה לפחות, בקרב חוגי האופוזיציה הלבנוניים קיימת הכרה בכך שכל ניסיון לחבל בעמדה המדינית של סוריה – לפיה אל ללבנון להתקדם באופן עצמאי במישור המדינאי-הביטחוני מול ישראל – ייחשב בדמשק כ"ייהרג ובל יעבור". מסיבה זו דאגו ראשי האופוזיציה להדגיש למן הרגע הראשון את "תפקידה של לבנון כשותפה פעילה בסכסוך הערבי-ישראלי".³²

אשר לחזבאללה, לא נראה שהמחנה האנטי-סורי, שהתחזק מאוד בעקבות הקמת הממשלה החדשה בלבנון והחלפת ראשי מנגנוני הביטחון, ינסה לכפות על הארגון להתפרק ממשקו, הן משום שהדבר נתפס כבלתי אפשרי והן משום שהכוח הצבאי של חזבאללה הוא נכס לאומי. ככל שישאל תיתפס בלבנון כמדינה מאיימת, יוסיף חזב-אללה לזכות בתמיכה של אישים אלה ויהיה לו קל יותר לשווק את עצמו ככוח ההרתעה הלאומי של לבנון מול ישראל. חזבאללה נערך לקראת השלב הבא כשעדיין לא ברור איזה תפקיד תמלא בו סוריה. בכל מקרה, ברור

לארגון כבר עתה שיתכן כי לא יוכל לסמוך עוד על המשענת הסורית כפי שעשה עד כה. מצב עניינים זה מחייב את חזבאללה להאיץ ולהעצים תהליכים שהיו קיימים בקרבו לפני כן ובראשם את "הלבנוניזציה" שלו, משמע הדגשת הממד הלבנוני שבו.³³

ברור לארגון שיתכן כי לא יוכל לסמוך עוד על המשענת הסורית כפי שעשה עד כה. מצב זה מחייב את חזבאללה להעצים את "הלבנוניזציה" שלו, משמע, הדגשת הממד הלבנוני שבו

הדיבורים הפומביים על הכללת חזב-אללה בדוקטרינה הצבאית הלבנונית, כפי שתוארו כאן, נועדו לבצר את זכות הקיום של חזבאללה במציאות המתהווה ולהגן עליו מפני הלחץ הבינלאומי הכבד המופעל עליו. חזבאללה ישאף לנצל ככל האפשר את ההי-בטים החיוביים מבחינתו בחסות הלבנונית הרשמית הזאת, בלי שעצמאותו ככוח חמוש תיפגע יתר על המידה.

עם זאת, ככל שחזבאללה יהיה "לבנוני" יותר, כלומר החסות הממסדית הלבנונית עליו תהיה רשמית יותר ומחייבת יותר, כך יקשה עליו לעסוק בפעילות לא לגיטימית, כגון הסיוע שהוא מוסיף להעניק גם בימים אלה לארגונים הפלסטיניים בשטחים – סיוע שעליו בחרה בינתיים ישראל שלא להגיב באופן שיערער את היציבות בגבול הצפון. ייתכן שבעתיד ימצא חזבאללה פחות סובלנות בלבנון עצמה כלפי פעילות זו בזירה הפלסטינית, מה שעשוי להוליד את הטיעון כי עצם קיומו החמוש ומעשיו המתגרים של

חזבאללה הם שהופכים את ישראל לאיום מלכתחילה. מבחינת ישראל, אין משמעות הדברים שבפעם הבאה שחזבאללה יזהה הפרה ישראלית בגבול הצפון הוא לא יגיב; אך ככל שהארגון ילבש אופי רשמי וממסדי יותר, הוא יהפוך בהדרגה מאיום לסיכון.

הערות

1. הפניה להחלטה: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/498/92/PDF/N0449892.pdf?OpenElement>
2. שתי דוגמאות מהעת האחרונה הן מפגש שנערך בנובמבר האחרון בעיריה בפרפי בין הנהגת הארגון לבין הפטריארך, שבו בין השאר הוא עודכן בדבר השיקולים שעל-פיהם נקבעת פעילות הארגון בדרום המדינה (אל-מסתקבל, 30 בנובמבר 2004). בדצמבר אף נערך מפגש ראשון מסוגו בין משלחת חזבאללה לבין אנשיו של הגנרל מישל עאון, מפקד הצבא והנשיא לשעבר, מנהיג "הזרם הלאומי החופשי" והבולטים שבמתנגדי סוריה, הנמצא בגלות בפאריס. נמסר כי שתי המשלחות העלו את הנושאים המדאגים כל אחד מהארגונים ונראה ש-ציגי חזבאללה ביקשו לוודא שאנשי עאון לא ישליכו בעתיד את ייבם על ישראל. מנגד התבקשו נציגי חזבאללה לדון בעתיד הממד הצבאי של הארגון לטווח הארוך (אל-נהאר, אל-מסתקבל, 28 בדצמבר 2004).
3. מאחורי הקלעים של הזירה הפלסטינית נותר הארגון גורם פעיל ומדרבן, אף שבגבול הצפון מפרידים בדרך כלל חודשים מספר בין אירוע לאירוע.
4. דפוס פעילות זה קיבל תוקף רשמי בהתב-טאויות של בכירי הארגון. ראו למשל את דברי סגן מזכ"ל חזבאללה, נעים קאסם, בריאיון לעיתון אל-נהאר ב-31 במרס 2005: "חזבאללה הצליח לפתח את תפישת ההתנגדות שלו לכיבוש מפעילות צבאית יו-

- מיומית למנגנון הרתעתי מאוחסן, המלווה בפעולות צבאיות מפעם לפעם".
5. אל-מנאר, 16 במארס 2005.
 6. אל-ספיר, 8 באפריל 2005, אל-מנאר, 7 באפריל 2005.
 7. אל-נהאר, 22 במאי 1999.
 8. במרוצת שנת 2002 כבר החלו להתקבל באמ"ן אינדיקציות רבות לתיאום ולשיתוף פעולה ברמה חסרת תקדים בין חזבאללה לצבאות סוריה ולבנון, שבאו לידי ביטוי במשלוחי קטיושות שהעבירה סוריה לראשונה לארגון בשנת 2002, ובהחשבת חזבאללה בעיני סוריה לכוח שישמש את צבאה במקרה של עימות עם ישראל. בתקשורת הישראלית דווח כי בתרגילים שמבצעים הסורים בלבנון הם משלבים כוחות של חזבאללה וצבא לבנון כחלק מתוכנית ההגנה הסורית (למשל, ידיעות אחרונות, 4 במארס 2005).
 9. אל-מסתקבל, 30 ביולי 2004.
 10. אל-דיאר, 14 בנובמבר 2004.
 11. אל-אנואר, 15 בינואר 2005.
 12. אל-אהראם, 23 בפברואר 2005.
 13. סוכנות הידיעות הלאומית (סוכנות הידיעות הרשמית של לבנון), 1 במארס 2005.
 14. סוכנות הידיעות הלאומית, 6 במארס 2005.
 15. אל-מסתקבל, 27 בפברואר 2005.
 16. בעיקרו של דבר ביקשה סוריה לקבוע לשחקנים הלבנונים "קווים אדומים" ולה-
- כפיך את מדיניות החוץ הלבנונית לסוריה. ראו: אייל זיסר, סוריה של אסד על פרשת דרכים, תל-אביב 1999, עמ' 160-161.
17. ראו למשל דברי סגן מוזכ"ל חזבאללה, נעים קאסם, בריאיון לאל-אהראם, 10 במארס 2005: "כפי שאנו יכולים לראות במפה, או שלבנון עם ישראל או שהיא עם סוריה. היא לא יכולה להיות מחוץ לתחום ההשפעה של שתייהן. לכן עדיף וראוי שלבנון תהיה עם סוריה ולא עם ישראל". ראו גם התבטאות שר החוץ הסורי, פארוק אל-שרע, באל-ספיר, 27 בספטמבר 2004: "איננו רוצים לשלוט בלבנון; אנו פוחדים שאחרים ישלטו בלבנון ובאמצעות זה ינסו להשליט את ההגמוניה שלהם על סוריה. זהו הפחד הסורי-לבנוני האמיתי".
 18. אל-מסתקבל 2 במארס 2005.
 19. כל אל-ערב, 25 בפברואר 2005.
 20. סוכנות הידיעות AP, 15 במארס 2005; אל-ספיר, 16 במארס 2005.
 21. דיילי סטאר, 7 באפריל 2005.
 22. אל-מנאר, 16 במארס 2005.
 23. פייננשל טיימס, 7 באפריל 2005.
 24. אל-מנאר, 8 באפריל 2005.
 25. Shai Feldman and Yiftah S. Shapir (Eds.), *The Middle East Strategic Balance 2003-2004*, Sussex Academic Press and Jaffee Center for Strategic Studies at Tel Aviv University, 2004.
 26. ערוץ 2, 5 בדצמבר 2004.
27. בן כספית, *NRG* מעריב, 13 בינואר 2005.
28. לקיחת האחיות של ישראל דווחה בהבל-טה בכל כלי התקשורת. ראו למשל הכותרת הראשית של הארץ, 27 באוקטובר 2004.
 29. *Ynet*, 17 בנובמבר 2004.
 30. *Ynet*, 5 בדצמבר 2004.
 31. אל-נהאר, 19 באוקטובר 2004.
 32. ראו הודעת הסיכום של כינוס האופוזיציה הלבנונית באל-מסתקבל, 14 בדצמבר 2004. בהודעה צוין, כי האופוזיציה מגנה על "ההתנגדות" ודוחה כל ניסיון להגדירה כטרור, אף שבקרב האופוזיציה יש חילוקי דעות בנושא המשך פעילות חזבאללה בדרום לבנון ופריסת הצבא לבנון בדרום. גילוי התמיכה הזה הוגדר כראשון מסוגו מצד האופוזיציה. אל-מסתקבל, 13 בדצמבר 2004.
 33. בנוסף, יש לציין בהקשר זה מפגש יוצא דופן שהתקיים בביירות באמצע מארס בין משלחת אמריקנית ובה אנשי ממשל לשעבר, לבין בכירים בכמה ארגונים אס-לאמיים ובראשם חמאס וחזבאללה, שיוצג על ידי הממונה על קשרי החוץ של הארגון, נואף מוסאוי. ראו דיווח באל-מסתקבל, 23 במארס 2005.

ירושלים – בדרך להסדר הקבע: לא חלוקה אלא הגדרה וארגון מחדש

שאול אריאלי

מבוא

ולסוף הסכסוך עם הפלסטינים, או שמא פתרון סוגיית גבולותיה של ירושלים הוא עניין של הגדרה מחדש? טענתי במאמר זה, כי התנאים האזוריים שנוצרו בעקבות התהליך המדיני בין ישראל לעולם הערבי יכולים לאפשר, על בסיס ה"סטטוס קוו" במקומות הקדושים, גם לכוון פתרון מדיני בירושלים בין הפלסטינים לבין מדינת ישראל. לצורך הצגת פתרון מעשי לשני הצדדים אציע להגדיר את גבולותיה של ירושלים בשני שלבים:

בשלב הראשון אציג מודל זמני לניהול ירושלים המאוחדת – המביא בחשבון את הצרכים הביטחוניים של ישראל, את מרקם החיים הפלסטיני במזרח ירושלים וביהודה ושומרון ואת הצורך של הצדדים לחזור לשולחן המשא ומתן – כפתרון ביניים עד למימוש של הסדר הקבע בירושלים.

בשלב השני, אטען, כי בהסדר קבע – בשל הזהות בין השייכות הדתית לשליטה הניהולית במרבית האתרים – מתחייב פתרון טריטוריאלי, המתבסס, ככל האפשר, על התאמת המעמד המדיני למעמד הדתי המתקיים במקומות הקדושים. לכן, אציע בהם ארגון פיזי שונה במקצת, כדי לאפשר זאת. לבסוף, את יתרת שטח העיר אציע להגדיר על-פי הקריטריונים שהתגבשו במהלך המשא ומתן שהתקיים בין הצדדים ובאו לידי סיכום בהצעת קלינטון בדצמבר 2000.

99 ההצעות והעמדות שהועלו במהלך המאה העשרים בנוגע לעתידה של ירושלים,¹ מעידות על חשיבותה של העיר לשלוש הדתות – יהדות, נצרות ואסלאם – ועל מאבק האינטרסים המתמיד בין נציגיהן המדיניים. כל אחת מההצעות ביקשה לשקף את מאזן הכוחות המקומי והעולמי בתקופה מסוימת בגבולות העיר וב-שליטה בה, תוך הבטחת חופש הפולחן והניהול הפנימי של המקומות הקדושים. סלע המחלוקת המרכזי בנושא השליטה המדינית היה והינו הר הבית. נדמה שבעיני הקיצונים בשלוש הדתות כל הסדר הוא בחזקת זמני, עד שיבשילו התנאים לשינוי בו לטובת הגשמת האידיאל הרוחני. במאה האחרונה נוספו למתחים הדתיים של העיר גם המתחים הלאומיים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני,² המועצמים כל העת על ידי הצדדים עצמם ואף על ידי גורמים נוספים בעולם המוסלמי והנוצרי.³

נוסף על תביעות באתרים המקודשים, חלק גדול של הציבור הישראלי רואה בירושלים המאוחדת בגבולותיה הנוכחיים מקשה אחת ומסתייג מחלוקתה.⁴ מקורה של עמדה זו במעמד המיתי שניתן לגבולות אלו בעקבות חקיקת חוק היסוד "ירושלים: בירת ישראל, 1980". האם מדינת ישראל והעם היהודי נדרשים באמת לחלוקה של ירושלים ולוויתור על קודשיה כדי לגשר על אחד המחסומים המהותיים בדרך להסכם הקבע

ירושלים מאוחדת – האומנם?

היהודים כבשו את ירושלים לפני כ-3000 שנה, הפכה לבירתם ונהנו משליטה דתית בה באלף השנים הראשונות ומריבונות מדינית במחציתם. ירושלים הפכה בירתה של ממלכת ישראל עם כיבושה בידי המלך דוד בשנת 1000 בקירוב לפני ספירת הנוצרים ושטחה היה כ-30 עד 40 דונם. בסוף ימי בית שני, ערב חורבנה בשנת 70 לספירה, הגיעה ירושלים לשיא פריחתה ולשיא התפשטותה, 2200 דונם, שיא שאליו חזרה רק באמצע המאה ה-19.

מאז ומתמיד משמשת ירושלים מושא ההזדהות של העם היהודי עם מכורתו. המוסלמים קידשו את ירושלים מעט לאחר כיבושה במאה השביעית לספירה הנוצרית, לא הפכה מעולם לבירה של ישות מדינית כלשהי, אך שלטו בה שליטה דתית ומדינית של כמעט 1400 שנים. האזורים המקודשים וההיסטוריים לשלוש הדתות משתרעים על פחות מ-2000 דונם, שהם כאחוז וחצי בלבד משטחה של ירושלים המאוחדת.

מלחמת העצמאות בשנת 1948 הותירה את העיר העתיקה ריקה מיהודים ובשליטת ירדן ל-19 שנה,⁵ עת שבה ישראל וכבשה את ירושלים המזרחית ואת הגדה המערבית כולה וקבעה מחדש את גבולותיה של העיר. הממשל הצבאי הישראלי בחר לשמור על הסטאטוס קוו במקומות הקדושים. לנוצרים ניתנה ריבונות דה-פקטו בכנסיית הקבר ובחלקים של הרובע הנוצרי. רובו של הר הבית הושאר בידי המוסלמים וליהודים ניתנה גישה חופשית לכותל המערבי ולאורך חומות הר הבית. הותר ליהודים לבקר בהר הבית אך לא להתפלל בו. כמו כן אין מונפים בתחומי ההר דגלים שיש בהם סמלי ריבונות. אם נבקש לתאר בקצרה את מעמדה המשפטי של ירושלים המאוחדת,⁶ נוכל לטעון כי מרבית הקהילה הבינלאומית השלימה למעשה עם שליטת ישראל במערב העיר, אך לא במזרח.⁷ שלטונות ישראל רואים במזרח ירושלים חלק ממדינת ישראל,⁸ אך הקהילה הבינלאומית דוחה זאת.⁹

הרחבת שטח השיפוט של ירושלים בשנת 1967 לא נעשה בדרך המקובלת של הקמת ועדת חקירה על ידי שר הפנים ודיון מסודר בנושא, אלא באמצעות תיקון ל"פקודת סדרי השלטון והמשפט" מספטמבר 1948 והנוסח של סעיף 11 ב־אִפְשָׁר את השלמת מלאכת ה"איחוד" בתוך 17 יום מתום המלחמה. הצו שפרסמה למחרת מזכירות הממשלה פירט קו לא על גבי מפה, אלא באזכור קווים דמיוניים בין נקודות ציון. בכל ההליך המשפטי לא נזכר שמה של ירושלים, ובולט בו רצון הממשלה להסוות ולטשטש את מעשה הסיפוח מחשש

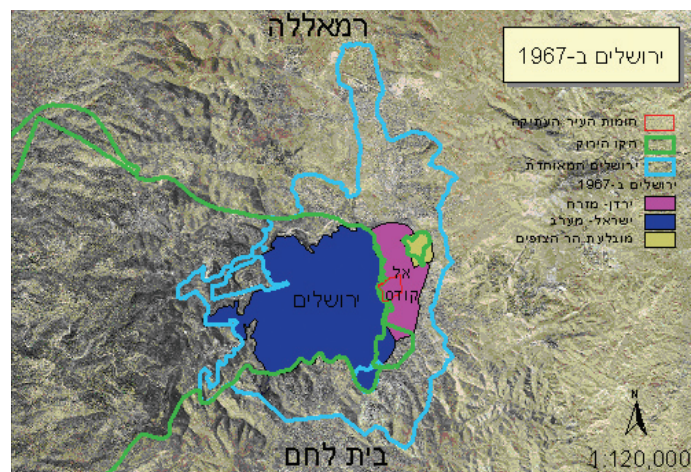
לתגובה בינלאומית קשה. אנה חזן מפרטת את העקרונות המרכזיים שקבעו את גבולותיה החדשים של העיר. להלן אבחן את הרלוונטיות של העקרונות האלה להסדר קבע תוך התחשבות במציאות שנוצרה מאז.¹⁰

העיקרון הראשון והחשוב ביותר היה דמוגרפי טריטוריאלי – לספח לירושלים שטחים נרחבים כדי להבטיח את התרחבותה ופיתוחה, אך להימנע מלכלול בתחום העיר מחנות פליטים וכפרים ערביים המאוכלסים בצפיפות. בפועל, סך כל השטח שסופח לירושלים הוא 70,000 דונם ובהם רק כ-6000 דונם של ירושלים הירדנית. שאר השטח היה שייך ל-28 כפרים, שמיעוטם סופחו במלואם והשאר בחלקם (ראו מפה 1).

מספר הפלסטינים שהפכו לתושבי ירושלים בעלי תעודות זהות של ישראל הגיע בן לילה ל-69,000, שהם 23 אחוז מאוכלוסיית העיר. הסיפוח שנועד לאפשר בניית שכונות יהודיות שיכשילו כל ניסיון לחלק מחדש את העיר,¹¹ הביא להפקעת 21,000 דונם מתוך השטח שסופח, אך שאר השטח התמלא במהירות באוכלוסייה פלסטינית. כיום מונים הפלסטינים 231,000 נפש שהם 33 אחוז מאוכלוסיית העיר ומספר היהודים המתגוררים בעשר השכונות היהודיות הוא 179,000 נפש שהם כ-40 אחוז מהאוכלוסייה היהודית של העיר.

העיקרון השני היה להפריד כלכלית בין ירושלים לבין אזורי הגדה. בפועל, מזרח ירושלים נשארה הליבה האורבאנית והכלכלית של הגדה. במזרח ירושלים ובפרברים מרוכזת האוכלוסייה הגדולה ביותר בגדה המערבית, כ-800,000 פלסטינים, ויש בה פעילויות כלכליות רבות.

העיקרון השלישי היה אסטרטגי-ביטחוני. מכיוון שהעוסקים בנושא היו בטוחים שהגבולות שהם מסמנים יהיו גבולות המדינה בעתיד הקרוב, הם ביקשו להכליל בתוכם חלק ניכר מרכזי ההרים המקיפים את ירושלים. בפועל, במשך השנים בנתה ישראל על הר־כסים הללו את השכונות החדשות: רמות אלון ורמת שלמה בצפון, וגילה בדרום, כך שכיום הר גילה בדרום, נבי סמואל בצפון ומשלטי מעלה אדומים במזרח, שמחוץ לגבולות הסיפוח, הם השולטים על העיר שהתרחבה.¹² הפלסטינים הסכימו שמדינתם לעתיד תהיה מפורזת מצבא זר ומנשק כבד. לפיכך הצורך הביטחוני מצמצם להגנה מפני טרור, שאינו מחייב לספח את המרחבים הפלסטיניים שבגבולות העיר, ועל אחת כמה וכמה את המרחבים שמחוץ לעיר, שהחומה מבקשת להבטיח. יתרה מכך, עצם הוצאתם של אזורים פלסטיניים מאוכלסים בצפיפות מתחום העיר עשוי להקל את מתן

מפה 1: גבולות ירושלים לאחר 1967

המענה הביטחוני הנדרש לחיי היומיום בירושלים.

העיקרון הרביעי היה לכלול בתחומי העיר מתקנים חשובים, כגון שדה התעופה בעטרות, בית המטבחים בשועפט ובית הקברות בהר הזיתים. בפועל, שדה התעופה אינו מופעל וחסרונו אינו מורגש; בית המטבחים הפסיק לפעול; והקבורה בהר הזיתים כמעט שפסקה.

העיקרון החמישי היה להתחשב בבעלויות על קרקעות ובהסדרים קודמים. בפועל סופחו שטחים שהיו בתחום העיריות של בית לחם, בית ג'אלה ואל-בירה והופקעו 21,000 דונם של אדמות פלסטינים לבניין השכונות היהודיות. אמנם על-פי החוק הישראלי, חוק נכסי נפקדים משנת 1950, רשאת הממשלה להפקיע את אדמותיהם ורכושם של הפלסטינים, אבל ממשלת ישראל נמנעה מליישמו.¹³ במשא ומתן בין ישראל לפלסטינים התקבעה ההבנה שבהסדר הקבע תושארנה השכונות היהודיות בריבונות ישראל.

למרות 37 שנות "איחוד", מזרח ירושלים הערבית מתנהלת בפועל בנפרד ממערב העיר ומהשכונות היהודיות במזרחה, כפי שמתאר צוות החשיבה בסוגיית ירושלים במכון ירושלים.¹⁴ 50 אחוז משטחי מזרח ירושלים הם בלי רשת מים וניקוז. ל-50 אחוז משטחי מזרח ירושלים אין תוכניות מתאר מותאמות, מפורטות ומאושרות, מה שמקשה לתכנן מערכות כבישים ותשתיות ומקשה על מתן אישורי בנייה האמורים להינתן על-פי תוכניות מתאר. למרות גישתו החופשית כמעט של כוח עבודה ערבי לשוק התעסוקה היהודי בירושלים אפשר לדבר על המשך קיומם של שני שוקי תעסוקה סקטוריאליים בשני חלקי העיר.¹⁵ כך גם בתחום התחבורה והחינוך. מזרח ירושלים ופרבריה מהווים גם

* כל המפות במאמר זה עובדו על-ידי המחבר והזכויות בהן שמורות לו.

כיום, את הליבה האורבאנית של תושבי הגדה. רק מיעוט מבוטל, 6000 איש, מקרב האוכלוסייה הערבית ניצלו את האפשרות לבחור באזרחות ישראלית בהמשך למעמד של תושב ישראל. הפלסטינים משלמים מסים ונהנים משירותים ומהטבות הניתנים לכל תושב ישראלי, אך הם פונים לרשויות הממלכתיות הישראליות רק אם אין להם חלופה אחרת. הם מחרימים את הבחירות המוניציפאליות, ומי שיש לו כתובת גם מחוץ לירושלים הלך להצביע בבחירות ליושב ראש הרשות הפלסטינית ולמועצה הפלסטינית שהתקיימו בינואר 1996, ובבחירות ליושב ראש הרשות בינואר 2005.

מציאות זו וההתקדמות במשא ומתן בפסגת קמפ דייוויד ביולי 2000 הכתיבו את הצעת קלינטון להסדר קבע בשונה מהעמדה האמריקנית המסורתית, הרואה בשכונות שנבנו "צעדים זמניים שאין בהם כדי להשפיע על הסטטוס הנוכחי או העתידי של העיר במשא ומתן על הסדרי הקבע".¹⁶ קלינטון הציע שבחלוקת העיר, "השטחים הערביים הינם פלסטיניים ואלו היהודיים הינם ישראליים. עיקרון זה יחול גם על העיר העתיקה". הצדדים קיבלו הצעה זו והתקדמו לפתרונה בסבב השיחות בטאבה בינואר 2001.¹⁷ (ראו מפה 2).

קריסתו של התהליך המדיני בעקבות פסגת קמפ דייוויד הביאה למציאות שונה של אלימות בה שני הצדדים מרגישים נבגדים וחסרים "פרטנר" לפתרון המקובל עליהם. הלחץ הציבורי, בשל האלימות והטרור המאפיינים את המציאות של ארבע השנים האחרונות, אילץ את ממשלת ישראל להחליט על הקמתו של מרחב ה"תפר", לרבות בירושלים. התוואי שאושר בממשלה ביוני 2002 ובאוקטובר 2003 ביקש לכאורה להעניק לגבולותיה של ירושלים מרחב ביטחוני נוסף. כל הרכסים השולטים על ירושלים והממוקמים מחוץ לגבולותיה נכללו במרחב ה"תפר". הר גילה בדרום, השולט גם על בית לחם ובית ג'אלה, נבי סמואל ורכס שיח זיתון בצפון השולטים גם על ביתוניא ורמאללה.

ממשלת ישראל בחרה לכלול במרחב ה"תפר" את השטח שסופח ב-1967 ושטחים נוספים, אך היא נמנעת מלשלב את האוכלוסייה הפלסטינית בחברה הישראלית.¹⁹ הגדר הנבנית משנה מהותית את סדרי החיים של האוכלוסייה הפלסטינית במזרח העיר ובמטרופולין ירושלים. 200,000 הפלסטינים האמורים להתגורר בין הגדר לבין "הקו הירוק" ייאלצו לפתח דפוסי חיים חדשים בתוך הגדר כמו אלו שמחוצה לה, אך אלו לא ישנו כפי הנראה את המשך תביעת הפלסטינים שירושלים תהיה בירת מדינתם לכשתוקם. פסיקתו של בית

תישען על הסכמת שני הצדדים במסגרת הסכם קבע והוא ימומש רק במסגרתו כדי למנוע מהצד החזק להשליט את הדומיננטיות שלו בהסדר ביניים.

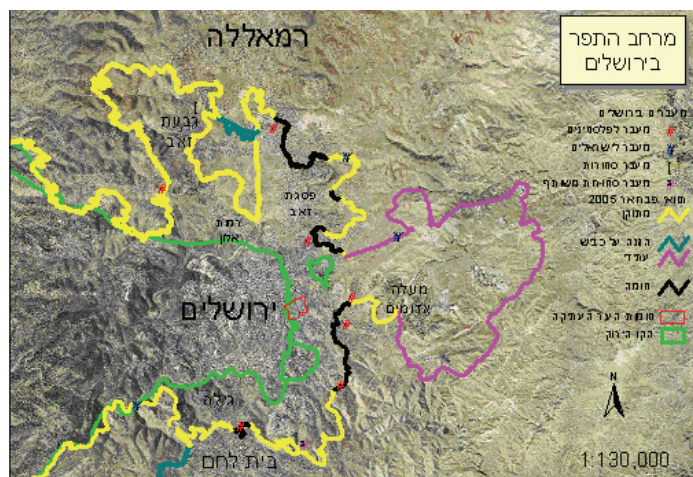
תקופת המעבר

כפי שהוזכר לעיל, פסיקת בית המשפט העליון בעתירת בית סוריק לא הביאה לשינוי מהותי בתוואי הגדר שקבעו מערכת הביטחון וממשלת ישראל במרחב ירושלים. מרקם החיים של תושבי מזרח ירושלים הפלסטינית ושל האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית ייפגעו מאוד עם השלמתה של הגדר. מהלכים נוספים של עיריית ירושלים, כמו הכוונה לבנות שכונות יהודיות בלב האוכלוסייה הפלסטינית²² עשויים להכביד עד מאוד על ההיתכנות להפרדה על בסיס דמוגרפי, שעדיין מתקיימת היום בירושלים.

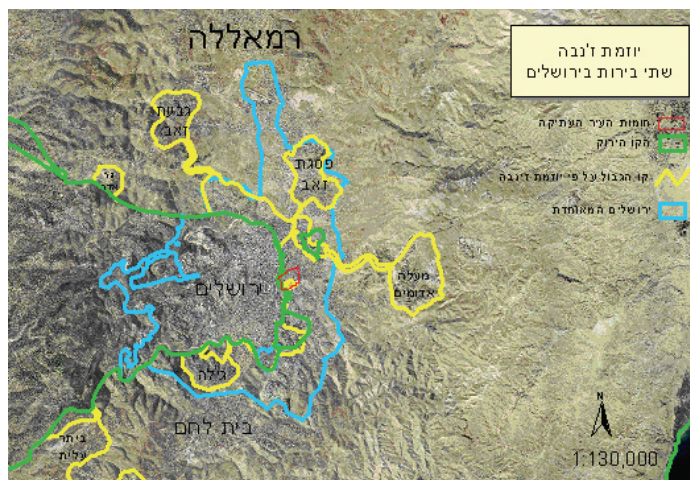
מפה 4 וטבלה 1 מתארות את ההצעה לשילוב המענה הביטחוני הנדרש לשכונות היהודיות במזרח העיר ובמערבה, עם שמירת מרקם החיים של האוכלוסייה הפלסטינית במרחב ירושלים ובעיר עצמה, בלי לשנות את מעמדם החוקי של העיר ושל תושביה ובלי לפגוע בזכויותיהם החברתיות.

העקרונות שעליהם מתבססת ההצעה ל"מרחב תפר" מצומצם יותר הם:

1. המשך פעילות צה"ל, השב"כ והמשטרה משני צדי המכשול עד להשגת הסדר בין הצדדים.
2. אבטחת השכונות היהודיות בירושלים במרחב מוגן המופרד מהשכונות הפלסטיניות.²³ דפוס ההפרדה יתבסס על פרופיל

מפה 3: מרחב ה"תפר" במרחב ירושלים

מפה 2: הגדרת שתי הבירות בירושלים על-פי יוזמת ז'נבה

המשפט העליון בשבתו כבית הדין הגבוה לצדק ביוני 2004 בעתירה שהגישו תושבי הכפר הפלסטיני בית סוריק, ושהצטרפו אליה תושבי מבשרת ציון והמועצה לשלום וביטחון, הכריחה את ממשלת ישראל לאשר בפברואר 2005 תוואי חלופי לגדר, העומד בעיקרון המידתיות המבקש לשמור על איזון בין צורכי הביטחון של ישראל לבין צרכי מרקם החיים הפלסטיני. תוואי חדש זה יצמצם מעט את השטח הפלסטיני המופרד מבעליו ואת מספר הפלסטינים ב"צד הישראלי" של הגדר, אך אינו משנה מהותית את הפרדתה של מזרח ירושלים מהאוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית (ראו מפה 3).

האזורים ההיסטוריים בירושלים, המקודשים לשלוש הדתות, משתרעים על פני כ-2000 דונם מתוך 126,400 דונם של שטח השיפוט של ירושלים. למרות "איחודה" העיר מתפקדת ברוב תחומי החיים כשתי בירות נפרדות – לישראל, ולפלסטינים בגדה המערבית.²⁰ כל חמשת העקרונות שהובילו לקביעת גבולותיה של העיר ב-1967 אינם רלוונטיים עוד – אם משום כישלון מטרתם, כמו ניתוק מזרח ירושלים מהגדה, ואם בשל ההתפתחויות המדיניות המייתרות את הצורך בהגנה מפני צבא סדיר.²¹ אם כך, בהנחה שהסיפוח ובניית השכונות היהודיות החדשות לא הצליחו להניא את הפלסטינים מלחתור להקמת בירתם במזרח העיר, נדמה כי נדרש **תחילה** להסדיר את תקופת הביניים במעבר מעיר "מאוחדת" לשתי בירות של שתי מדינות, ובשלב שני לארגן מחדש את האזורים המקודשים כדי שבפתרון הטריטוריאלי של ירושלים בהסדר הקבע נוכל לאחד את ההיבט הדתי עם ההיבט המדיני. תקפותו של הפתרון **בשלב השני**

טבלה 1: נתונים למרחב ירושלים בתקופת המעבר

(כל הנתונים מכוונים לשטח ולאוכלוסיה שמחוץ לגבולות (1967)

מסד	נתון	מזרח ירושלים	מרחב ירושלים המאושר ²⁸	מרחב ירושלים המוצע ²⁹	מרחב הניטור	המרחב המוגן
1	שטח (דונם)	70,000	165,359	125,376	30,032	95,344
2	פלסטינים	231,000	199,485	158,161	132,906	25,255
3	ישראלים	179,000	215,458	212,362	3,174	209,188

לירושלים יוכל להשתמש באותה דרך ולהמשיך לבקעת הירדן או לים המלח בלא כל עיכוב. כניסה לעיר עצמה תיעשה דרך נקודות הביקורת לישראלים המופיעות במפת ההצעה.

תחת הנחת העבודה שממשלת ישראל ואש"ף יכולים לסיים את הסכסוך רק באמצעות שיבה לשולחן המו"מ והסדר קבע, הצעה זו נהנית מהיתרונות הבאים:

■ המענה הביטחוני לאוכלוסייה היהודית בעיר טוב יותר בשל הכללתה במרחב מוגן ללא אוכלוסייה פלסטינית השותפה למאבק הפלסטיני.

■ מעמדה החוקי של העיר ותושביה אינו נפגע והתושבים הפלסטינים ימשיכו ליהנות משירותי העירייה ומתשלומי הביטוח הלאומי ושאר המוסדות. עם זאת, אם ממשלת ישראל תסכם זאת עם הרשות הפלסטינית אפשר להעביר את השכונות או את חלקן לאחריותה במעמד שטח B.

■ מרקם החיים הישראלי והפלסטיני במרחב ירושלים ובעיר עצמה יישמר במתכונתו הנוכחית: מערב העיר והשכונות היהודיות במדינת ישראל, והשכונות הפלסטיניות בגדה המערבית. בכך תיבלם המגמה המתרחבת של הגירת פלסטינים בעלי תעודת זהות ישראלית אל תוך ישראל²⁴, וכן תיעצר הירידה ברמת החיים של תושבי מזרח ירושלים, הערבים, המכשירה את הקרקע לגיוסם של פרטים לפעילות של ארגוני הטרור.

■ ההצעה בעלת היתכנות פיזית ואינה מעכבת את השלמת הגדר שאישרה הממשלה.

■ ההצעה מאפשרת לדחות את הוויכוח הפוליטי הפרטני על גבולותיה של ירושלים בשל שמירת הסטאטוס קוו העירוני, אם כי יש מי שיטענו בדיוק את ההפך בשל קביעת גבולות המרחב המוגן על בסיס הקו הדמוגרפי.

שונה מהקיים. ניתן לשלב גדר אלקטרונית דקורטיבית בחלק מהמכשול ובחלקו לקיים הפרדה הנשענת על התוואי הטופוגרפי הקיים.

3. יצירת רצף קרקעי בין ירושלים ליישובים הישראליים הגדולים במטרופולין (מעלה אדומים וגבעת זאב) והכללתם במרחב המוגן.

4. יצירת מערכת מעברים שתאפשר תנועה של תושבי ישראל – יש-ראלים ופלסטינים – למרחב המוגן הישראלי (היציאה ממנו לא תבוקר).

5. שימור מרבית המכשול הקיים עם שבעה מעברים שיהיו בס-טאטוס "Normally Open" בהתאם לצורכי מרקם החיים הפלסטיני והתנועה הישראלית עוקפת ירושלים, תוך קיום שגרת בדיקות אקראיות או בקרה מוחלטת, בכפוף להערכות מצב עדכניות. מכשול זה ייצור מרחב לניטור מוקדם של פח"ע טרם הגעתה למרחב המוגן.

6. שמירת גישתן של שתי האוכלוסיות למקומות הקדושים לשלוש הדתות.

לדוגמה, פלסטיני נושא תעודת זהות של הרשות הפלסטינית בלבד יוכל לצאת מגוש הכפרים שמדרום לכביש 443 (מודיעין – גבעת זאב) לנסוע על הכביש, להיכנס למרחב הניטור ליד בית חורון בנקודה שהיא "פתוחה בשגרה", לחצותו ולצאת לביתוניה באזור מחנה עופר בנקודה דומה. לחלופין יוכל להגיע לשכונות הפלסטיניות בצפון ירושלים, שועפאת ובית חנינא, ולעבור מזרחה ודרומה מתחת לגשר באזור מחנה הפליטים שועפאת ללא כל עיכוב. בהתאם להערכות המצב הביטחוניות, כניסה זו למרחב הניטור תבוקר בידי כוחות הביטחון של ישראל. אם הפלסטיני הוא גם מורשה כניסה לירושלים הוא יוכל להשתמש באחד משלושת המעברים הבאים: בידו בצפון, "300" בדרום והר הצופים במזרח. ישראלי שאינו מעוניין להיכנס

הצעה לפתרון קבע: ארגון המרחב ההיסטורי

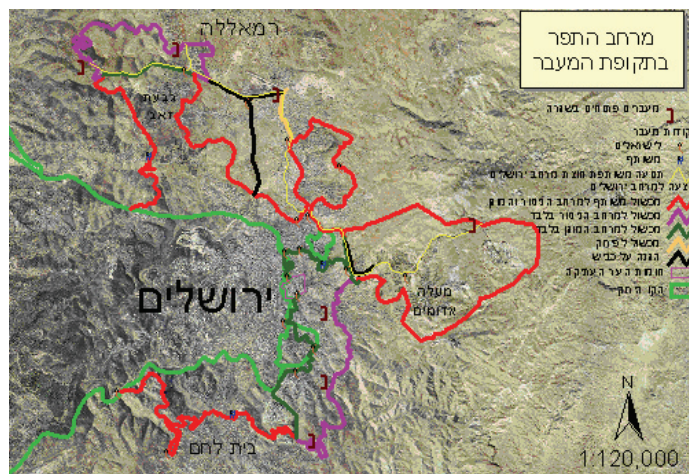
מפה 5 מתארת את האזור המרכז את המקומות המקודשים לשלוש הדתות בדפוסים של מוסדות דת ובתי קברות. חלק מאזור זה מתוחם פיזית בחומות העות'מאניות שנבנו בתחילת המאה ה-16 ושאינן נהנות מקדושה כלשהי, המחייבת שימוש בהן כקריטריון בלעדי.

טבלה 2: המרחב ההיסטורי

הפרמטר	נתונים
היקף	6700 מטר
שטח	1791 דונם
בניית "חומה" חדשה	4600 מטר
שערים קיימים/חדשים	4/5
פלסטינים	36,400
ישראלים	3000

בנייתן של "חומות" חדשות, מסביב לאזור המתוחם, בלי לפגוע בחומות הקיימות,²⁷ יביא לבידול פיזי של המקומות המקודשים משאר העיר (ראו מפה 5 וטבלה 2). ה"חומות" ייבנו כפרויקט משותף. התפיסה בבנייתן תהיה של מרחב בעל שימוש משותף ולא של קו גבול מפריד, אם כי תתקיים יכולת הפרדה המתבססת על פתרונות אדריכליים קיימים.²⁸ אפשר שהן תכלולנה מתחמי תחבורה, תרבות, סחר, בילוי, מוזיאונים, מיצגים וכדומה לשלוש הדתות החיות במשותף בעיר. הפרדה פיזית זו תאפשר להחיל את המודל של "עיר פתוחה" – שהוצע ביוזמת ז'נבה לעיר העתיקה בלבד – על האזור כולו. בתוך האזור תחולק אמנם הריבונות בין הצדדים באופן רשמי על-פי הצעת קלינטון, אך ללא הצבת מכשול פיזי, ובאופן מעשי יישמר הסטאטוס קוו בכל האתרים המקודשים לשלוש הדתות.

החלת המודל של עיר פתוחה על השטח המוצע, נוסף על העיר העתיקה, היא הוגנת לשני הצדדים. ישראל תחיל את המשטר המיוחד על הר ציון והפלסטינים – על עיר דוד והאתרים בנחל קדרון. לא יחול שינוי במעמד המיוחד שיש לבית הקברות היהודי בהר הזיתים ולמצודת דוד בניהול ישראלי. ייחסכו כל הסיפורים המיוחדים הנדרשים כדי להבטיח את חופש הפולחן הדתי באתרים שמחוץ לחומות העות'מאניות. ישראלי יהודי שיבקש לבקר בשטח שברביבונות פלסטינית ייכנס באחד מארבעת השערים שברביבונות ישראל, יבקר בעיר דוד, ללא כל צורך בהצגת דרכון או שימוש בשאטל מלווה,

מפה 4: מרחב ה"תפר" בירושלים בתקופת המעבר

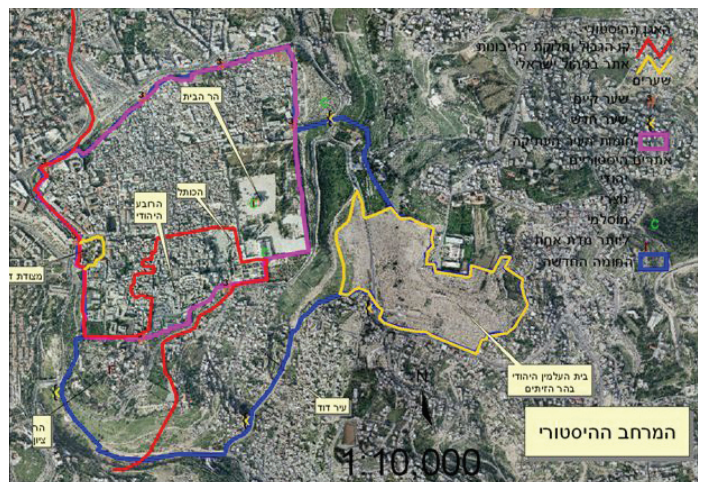
- ההצעה מעניקה אפשרות לפתרון מדיני של הסכסוך ואינה מערימה מכשולים על מימושו של הסכם המבוסס על הצעת קלינטון.
- ההצעה מצביעה על חיסכון של מאות מיליוני שקלים בבניית המעברים הנדרשים למרקם החיים הפלסטיני.

להצעה יש כמובן גם חסרונות, ויש מתנגדים להנחה המצויה בבסיסה – חלוקה על-פי הצעת קלינטון:

- צפויה התנגדות מימין לקביעת תוואי מדיני על בסיס הקו הדמוגרפי המוציא את עיר דוד והר הזיתים מהשטח הישראלי.
- צפויה התנגדות של תושבי העיר הפלסטינים לבקרת מעברים ממזרח העיר למערבה.²⁵
- צפויה ביקורת פלסטינית על היכולת לסגור את מרחב הניטור בפני האוכלוסייה הפלסטינית של הגדה המערבית.
- עלויות הבנייה והתפעול של המכשול יגדלו בשל קיומם של כמעט שתי מערכות.
- צמצום הזמן והמרחב למפגע הבא משטחי הגדה כדי לפעול במערב העיר, וזה בשל תפיסת ה"Normally Open" של הכניסות למרחב הניטור הגובל בחלקו במרחב המוגן.
- על אף החסרונות שמונים המתנגדים, יתכן כי הצעה זו תכשיר את דעת הקהל בשני הצדדים להגדרה מחדש של ירושלים ה"מאוחדת" לשתי בירות לשתי מדינות עצמאיות.

ויחזור באותה הדרך. כך גם פלסטיני נוצרי שירצה לבקר בכנסייה בהר ציון או פלסטיני מוסלמי המבקש לבקר שם בבית הקברות המוסלמי. תושב סילוואן בחלק של "עיר דוד" לא יידרש להקיף את העיר העתיקה כדי להיכנס לשוק ברובע המוסלמי דרך שער האריות אלא יוכל לעשות זאת בקלות דרך השער הדרומי החדש, המוביל לשער האשפות. כל הפרטים הקשורים לתנועה, תושבות שירותים מוניציפאליים וביטחון יהיו על-פי סעיף 6 – ירושלים, ב"הסכם ז'נבה". נוהלי הקניין הפרטי יהיו שווים לאלה שייקבעו בעניין זה לגבי כל השטח של מדינת פלסטין ומדינת ישראל. אפשר, בהסכמת שני הצדדים בלבד, שהתיאום בין שתי העיריות לגבי ניהול האזור המשותף יכלול את האפשרות להמשך המגורים ההדדיים – יהודים באזורים שבריבונות הפלסטינית, כמו "עיר דוד", או להפך (ראו מפה 6).

יתרת השטח המוניציפאלי של ירושלים המאוחדת תחולק על בסיס הצעת קלינטון, תוך הסדרת משטר הגבול במעברים שייבנו על בסיס מערכת הכבישים הקיימת והמתוכננת.

מפה 5: המרחב ההיסטורי

סיכום

ההצעה המוצגת מספקת תשובות מעשיות והוגנות למתחים הדתיים והלאומיים בין ישראל לפלסטינים, המגיעים לשיאם בעיר ירושלים. ההצעה בפרטיה נשענת על תפישה של "win-win" ולא על "משחק סכום אפס". הפתרון אינו מעמעם את החלוקה הריבונית ולכן מונע תמריץ להפרת הסכם על ידי ניסיונות לקבוע עובדות בשטח. אימוץ הפתרון המוצע יאפשר להתגבר על אחת מאבני הנגף המהותיות ביותר

בדרך לכינון הסדר קבע בין הצדדים. בדור שייכון בו גם שלום בין הצדדים יהיה אפשר להרחיב את המודל לאזורים נוספים בירושלים או במקומות אחרים ללא בניית מכשול פיזי.

הערות

1. רות לפידות, משה הירש ודבורה האוסן, ירושלים לאן, מכון ירושלים, 1999.
2. מעצבי הציונות המדינית היו מודעים לרגישות הגבוהה הטמונה במ-קומות הקדושים בירושלים. הרצל דגל בבינאום המקומות הקדושים; וייצמן התנגד לצירוף ירושלים העתיקה למדינה העברית.
3. ראו סקירת עמדות בהסדרי שלום בירושלים, מרכז טדי קולק למחקרי ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2000.
4. מאז שנת 2000 יותר ישראלים מסכימים לחלוקה והוויכוח הוא על היקפה.
5. הירדנים הפרו את מחויבותם לחופש גישה אל המקומות הקדושים ואף חיללו את בית העלמין היהודי בהר הזיתים.
6. ירושלים – היבטים משפטיים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 1999.
7. החלטת מועצת הביטחון 242, נובמבר 1967, דורשת נסיגה ישראלית לגבולות 1967 הכוללים רק את העיר המערבית.
8. על-פי חוק יסוד "ירושלים בירת ישראל, 1980" שחזר על הדברים שנקבעו בחוק לתיקון פקודת סדרי השלטון והמשפט (מספר 11), תשכ"ז – 1967.
9. מועצת הביטחון קבעה שאמנת ז'נבה בדבר הגנה על אזרחים בזמן מלחמה חלה על מזרח ירושלים ומעשיה של ישראל בעיר בטלים ומבוטלים ואין להם כל תוקף. ב-9 ביולי 2004 פסק בית המשפט הבינלאומי בהאג, בחוות הדעת המייעצת, כי בניית המכשול בשטחי הגדה וירושלים אינה חוקית, על ישראל לפרק ולפצות את הפלסטינים שנפגעו מבנייתו.
10. אנה חזן, גבולות השיפוט של ירושלים 1948-1993, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, 1995. דפי רקע לקובעי מדיניות מס' 017.
11. שם.
12. כולם נכללים או מתוכננים כיום בתחום הגדר.
13. מירון רפפורט, הארץ, 22 בינואר 2005. בעקבות בניית הגדר ביקשה ממשלת ישראל, בישיבתה ב-8 באפריל 2004, להפקיע, ללא זכות ערעור, נכסים בשווי מאות מיליוני דולרים מבעליהם החוקיים. החלטה זו הוקפאה בינתיים על ידי היועץ המשפטי לממשלה.
14. הסדרי שלום בירושלים, מרכז טדי קולק למחקרי ירושלים, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2000.
15. ערבים ממזרח ירושלים כמעט שאינם נקלטים במפעלים עתירי ידע וטכנולוגיה, אלא בענפי התעשייה, הטקסטיל, המתכת, ההנעלה והאבן.

16. דברי השגריר ארתור גולדברג בעצרת האו"ם ודברי השגריר צ'ארלס יוסט במועצת הביטחון בשנת 1969.
17. גלעד שר, במרחק נגיעה: המשא-ומתן לשלום 1999-2001, עדות. רמי טל (עורך). תל אביב: ידיעות אחרונות, 2001. שלמה בן עמי, חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום. רמי טל (עורך), תל אביב: ידיעות אחרונות, 2004.
18. ב"יוזמת ז'נבה" התוו הצדדים קו גבול המממש הלכה למעשה את הצעתו של הנשיא קלינטון, כפי שזה הודה בדצמבר 2003 בפגישה עם יוזמי הבנות ז'נבה.
19. יעקב גארב, גדר ההפרדה והשכונות העבריות בירושלים, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, נובמבר 2004.
20. נתון מרשים המעיד על כך פרסם מכון ירושלים, חלופות להתוויית גדר הביטחון בירושלים, דצמבר 2004, המראה כי מספר התנועות היומיות החוצות את הקו המוניציפאלי גדול פי שלושה עשר מאלו החוצות את הקו הדמוגרפי.
21. משה עמירב, "אם לא נחלק את ירושלים – נאבד אותה", אופקים חדשים, 17 (ינואר 2005).
22. שכונת קידמת ציון באבו דיס, שכונת נוף ציון בג'בל מוכבר, שכונה בוואדי ג'וז ואחרות.
23. מבוסס על הצעתה של המועצה לשלום וביטחון, פברואר 2004.
24. כפי שאישרה ממשלת ישראל בישיבתה ב-20 בפברואר 2005 (ראה אתר "מרחב התפר" של משרד הביטחון).
25. לדוגמה, רק מא-רם, המונה 63,000 אלף תושבים היגרו בשנתיים האחרונות אל תוך ירושלים.
26. אף שבפועל בקרה חלקית מתקיימת גם היום באמצעות מחסומים ניידים של משטרת ישראל וצה"ל.
27. אלה נכללות במסגרת העיר העתיקה ברשימת הנכסים התרבותיים העולמיים של אונסק"ו.
28. יהודה גרינפלד, קרן לי-ברכה, איה שפירא, טרמינל בקו הגבול, עבודת גמר בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים, הטכניון, חיפה, 2004.
29. המרחב המוצע הוא חיבור של מרחב הניטור והמרחב המוגן.

JCSS Memoranda 2004 –

No. 75, March 2005, Uzi Eilam, *L'Europe de la Défense* [Hebrew].

No. 74, December 2004, Paul Rivlin and Shmuel Even, *Political Stability in Arab States: Economic Causes and Consequences*.

No. 73, November 2004, Shaul Kimhi and Shmuel Even, *Who are the Palestinian Suicide Bombers?* [Hebrew].

No. 72, October 2004, Aviezer Yaari, *Civil Control of the IDF* [Hebrew].

No. 71, July 2004, Anat Kurz, ed., *Thirty Years Later: Challenges to Israel since the Yom Kippur War* [Hebrew].

No. 70, June 2004, Ephraim Asculai, *Rethinking the Nuclear Non-Proliferation Regime*.

No. 69, January 2004, Daniel Sobelman, *New Rules of the Game: Israel and Hizbollah after the Withdrawal from Lebanon*.
